

Geleneksel Adalet Anlayışlarından Çevresel Adalet Anlayışına

From The Traditional Understandings Of Justice To Environmentalist Justice

Selim KILIÇ

Doç. Dr. Niğde Üniversitesi, İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü, (selimkl@gmail.com)

Nafiz TOK

Doç. Dr. Niğde Üniversitesi, İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü, (n_tok@hotmail.com)

ÖZ

Anahtar Kelimeler:

Adalet, Liberal
Adalet, Sosyalist
Adalet, Çevresel
Adalet, Ekolojizm

Yaratıldığı hızlı ve köklü sosyo-ekonomik değişimlerle moderniteye kaynaklık teşkil eden Sanayi Devrimi, bir yandan insanların kendi refahlarını/maddi yaşamlarını geniş ölçekte geliştirebilmelerini mümkün kılarken, diğer yandan doğal çevreye zarar vererek insan varoluşunu tehdit eden bir durum yaratmıştır. Bu durum Sanayi Devrimiyle birlikte ortaya çıkan liberalizm ve sosyalizm gibi geleneksel ideolojilerin gündemine refahın/kaynakların dağıtımını sorunu yanında çevre sorunlarını da getirmiştir. Buna bağlı olarak da geleneksel ideolojiler bu sorunlarla ilgili olarak adaletin neyi gerektirdiği sorunu üzerinde durmaya başlamışlardır. Ancak özellikle 20. Yüzyılın ikinci yarısında bilim ve teknolojiadaki ilerlemelerle birlikte üretimin ve tüketimin küreselleşmesi, yaşam için gerekli kaynaklara erişim sorununu ve çevre sorunlarını da küreselleştirmiştir. Böylece liberalizm ve sosyalizmin kaynakların bölüşümü ve çevre sorunlarına ilişkin geliştirdikleri adalet anlayışları yetersiz görülmeye başlamış ve çevrecilik (ekolojizm) ideolojisinin 20. yüzyılın ikinci yarısında doğması ile birlikte çevresel adalet anlayışı geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu makale dünya kaynaklarının yönetimi ve paylaşımı konularını çevresel bir adalet anlayışı çerçevesinde ele almayı amaçlamaktadır. Genel olarak adalet kavramı ele alındıktan sonra, kaynakların yönetimi, paylaşımı ve çevre sorunlarına liberal ve sosyalist adalet anlayışlarının yaklaşımı ortaya konmaktadır. Sonrasında ise, çevresel adalet anlayışı ortaya konup, bireysel, bölgesel ve uluslararası düzeyde çevre sorunları bu açıdan irdelenmektedir.

ABSTRACT

Keywords:

Justice, Liberal
Justice, Socialist
Justice,
Environmentalist
Justice,
Ecologism

Industrial Revolution, which is one of the sources of modernity with the rapid and radical socio-economic changes it caused, on one hand, made possible for human being to advance her/his own welfare (socio-economic life), on the other hand, created threats to the very existence of human being by harming the natural environment in which s/he lives. This situation brought the issues such as distribution of welfare/sources and environmental problems to the agenda of traditional ideologies such as liberalism and socialism, which had emerged together with Industrial Revolution. Thus, traditional ideologies started to focus on what justice requires related to these issues. However, especially in the second half of the 20 th. century, the globalisation of production and consumption as a result of the advancement in science and technology has also globalised the issues such as access to the sources which are fundamental for life and environmental problems. As a result of this, the understandings of justice related to the distribution of sources and environmental issues developed by liberalism and socialism have been started to be seen as insufficient, and with the emergence of environmentalist ideology (ecologism) in the second half of the 20 th century, the understanding of environmental justice has been started to be developed. This study aims to deal with the issue of the control and distribution of world sources and environmental problems from a perspective of environmental justice. After the introduction of the concept of justice in general, it explains the approaches of liberal and socialist understandings of justice to the issue of the control and distribution of sources and to environmental problems. Then, it attempts to develop an environmentalist understanding of justice by considering environmental issues at the individual, regional and international levels.

1. GİRİŞ

Çevre sorunları insan ve doğa arasındaki çarpık bir ilişkinin yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Çevre sorunu insanların doğal kaynakları ekonomik bir dönüşüme uğrattığını göstermektedir. Bu ilişkinin insanlar arasında da doğadan yararlanma açısından ciddi sıkıntıları bulunmaktadır. Diğer bir ifade ile çevre sorunlarına yol açan üretim faaliyetlerinin sonucu olarak ortaya konan artı değerden bütün insanlığın yararlandığını söylemek olanaksızdır. Aksi halde bugün dünya üzerinde günlük bir ABD dolarının altında gelire sahip olan bir milyara yakın insan açlık sorunu ile karşı karşıya kalmazdı. Diğer yandan dünyada nüfusun yaklaşık yarısının da günlük gelirinin 2 doların altında olduğu düşünülürse, yaratılan artı değer paylaşımlarında ve doğal kaynaklardan yararlanma konusunda ciddi sıkıntıların olduğu daha iyi anlaşılır.

Sanayileşme ve kentleşme süreçleri ile başlayan çevre sorunları küreselleşme ile birlikte daha da artmış bulunmaktadır. Çevre sorunlarının arttığı en önemli göstergesi dünya çapında yaratılan GSMH'nin büyüklüğüdür. Aslında ortaya çıkan çevre sorunları konusunda üretilen artı değer bir fikir vermiş olsa da, çevre sorunlarının bundan çok daha büyük olduğuna kolaylıkla hükmedilebilir. Çünkü çevre açısından önemli riskler barındıran birçok faaliyet GSMH içerisinde yer almamaktadır. Diğer yandan insanın dünya üzerindeki enerji üretiminden silahlanmaya kadar birçok girişimi çevre sorunlarının katlanarak artmasına ve daha tehlikeli hale gelmesine neden olmaktadır.

Enerji üretimi amacıyla kurulan Ukrayna'daki Çernobil Santrali'nin 26 Nisan 1986 yılında patlaması küresel çapta bir çevre felaketine yol açmıştır. Bu felaket, dünya ekosisteminin ne kadar hassas ve bir birine bağlı olduğunu açıkça göstermiştir. Çünkü burada ortaya çıkan bir nükleer patlama sadece Çernobil Bölgesini etkilemekle kalmamış, aynı zamanda çevre ülkelere de önemli miktarda radyasyon bulaşmasına neden olmuştur (Kösters, 2004: 32). Atmosfere bırakılan karbondioksit nedeniyle iklim konusunda anormallikler yaşanmakta ve bu faaliyetlerle ilgisi olmayan birçok insanın ölümüne neden olmaktadır. Dünya üzerinde bugüne kadar gözlenmeyen dengesiz ve şiddetli hava olayları ile karşı karşıya kalmaktayız. Orissa Kasırgası Asya'da 30 000 insanın ölmesine yol açtı; Sidr Kasırgası saatte 260 kilo metre hızla Bangladeş'i vurdu ve 4400 kişi öldü. Nargis Kasırgası ise Mayıs 2008 yılında Myanmar'da yaklaşık 84 500 kişinin ölmesine yol açtı (Shiva, 2012: 19). Aslında iklim değişimine bağlı olduğu IPCC gibi kurumlar tarafından da kabul edilen şiddetli kasırga, anormal yağışlar, aşırı ısınma ya da tam tersi ani soğumadan dolayı dünya genelinde her yıl binlerce insan ölmektedir.

Dünya üzerinde ülkeler arasında ve aynı zamanda insanlar arasında sağlam temellere dayalı bir ilişkinin kurulabilmesi, doğal kaynakların kullanımı konusunda yeniden bir düzenlemeyi gerekli kılmaktadır. Çünkü bir yandan değişen doğal süreçler, diğer yandan insan kaynaklı müdahaleler doğal yapıda bozulmalara neden olmaktadır. Bu tablo nedeniyle dünyanın birçok yerinde kaynakların kullanılması konusunda hem ülkeler arasında hem de ülkelerin kendi içlerinde büyük dengesizlikler oluşmaktadır. Oysa dünyanın ekolojik sistemleri birbirleri ile sıkı ilişki içinde olup bir kısmını bütün insanlık ortak kullanmaktadır. Bu nedenle küresel çevre sorunlarından kaynaklanan çevre sorunlarının önemli bir kısmını bütün insanlar paylaşmak zorunda kalmaktadır. Bu konuda, Çernobil'in yarattığı tahribat, Tuna Nehrine kıyısı olan ülkelerin yol açtığı kirlilik, Meksika Körfezi'nde Shell firmasının neden olduğu petrol kirliliği gibi daha pek çok örnek bulunmaktadır.

Sanayileşme ve kentleşme sürecine paralel olarak artan çevre sorunları, insan ve çevre arasındaki ilişkinin çarpıklığının bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Çevre sorunlarının bütün toplumları tehdit ettiği ve bunun ancak küresel işbirliği içinde çözülmesi gerektiği konusunda bütün ülkeler arasında bir uzlaşma bulunmakla birlikte, çözüm konusunda izlenecek yol ve yöntem üzerinde bir anlaşma sağlanabilmiş değildir (Cantzen; 2000: 219). Dünya genelinde üretim faaliyetlerine bağlı olarak yaratılan artı değer ve insan davranışlarının sonucunda ortaya çıkan ekolojik maliyetin bireysel, toplumsal ve ülkeler bazında nasıl paylaşılacağı önemli bir sorun olmaya devam etmektedir.

Kaynakların kullanılması ile ortaya çıkan çevresel bozulmalar, dünya kaynaklarının yönetimi ve sağlanan artı değer paylaşımı konusunda sorunlar olduğunu açıkça göstermektedir. Bu çalışma ile dünya kaynaklarının yönetimi ve paylaşımı konularının çevresel bir adalet anlayışı çerçevesinde ele alınması amaçlanmaktadır. Genel olarak adalet kavramı ele alındıktan sonra (1. Bölüm), kaynakların yönetimi, paylaşımı ve çevre sorunları açısından liberal ve sosyalist adalet anlayışları ortaya konmaktadır (2. ve 3. Bölüm). Daha sonra ise çevresel adalet anlayışı ortaya konup bireysel, bölgesel ve ülkelerarası düzeyde çevre sorunları çevresel adalet anlayışı açısından irdelenmektedir (4. Bölüm).

2.ADALET KAVRAMI

Adalet kavramı, her şeyden önce insanın toplumsal bir varlık olmasından dolayı önem arz etmektedir. Toplumsal alanda insanların birbirleri, diğer canlılar ve maddi doğa ile olan ilişkilerini belirlemede en önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer yandan adalet kavramı bireylerin ve yönetimlerin davranışlarına meşruiyet kazandırmaktadır. Adalet kavramının nasıl anlaşıldığı konusunda bireyler arasında çeşitli farklılıklar olsa da genel olarak hukuk algısında önemli bir yer tuttuğu söylenebilir (Ceylan, 2012: 751). Adalet kavramı insanların birbirleriyle ve doğa ile ilişkisini ayarlayan bir terazi olarak kabul edilebilir. Bu terazinin nasıl dengeleneceği bugüne kadar her zaman önemli bir sorun olagelmıştır. Bu nedenle, adalet konusu her zaman etik davranışlarla doğrudan ilişkilidir. Etik de sonuçta bireylerin birbiriyle, toplumla ve devletle olan ilişkilerini ele almakta ve bu eylemleri iyi-kötü ve doğru-yanlış olarak yargılamaktadır.

Genel olarak adalet kavramı, herkese hakkı olanı vermek, kişilere hak ettiği şekilde davranmak gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Ancak adalet her zaman üzerinde çok konuşulan ve yazılan bir kavram olmasına karşın, aynı zamanda

üzerinde en az uzlaşılan bir kavram olması ile de dikkat çekmektedir. Hatta adalet kavramına yüklenen anlam, aynı ekol içerisinde bile bir biriyle uyuşmayabilmektedir. Çok farklı adalet yaklaşımlarına karşın adalet sosyalist ya da liberal düşünce sistemlerinin anlaşılmasında önemli bir işleve sahiptir. Adalet konusunun sadece bugüne özgü bir konu değil, insanlığın tarihi kadar eski olduğuna hiç kuşku yoktur. Bu nedenle felsefe tarihinde de adalet ele alınan konulardan biridir.

Sokrates'in adalet anlayışında sitenin düzenini korumak ve buna uygun davranmak son derece büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle Sokrates'e göre adalet Atina yasalarına koşulsuz itaat anlamına gelmektedir. Haksızlığa karşı güç kullanarak hak arama yöntemine karşı çıkmaktadır. Çünkü böyle bir durumda kişinin ölçüyü kaçırarak başka adaletsizliğe yol açma tehlikesi olduğunu belirtmektedir. Sokrates'in bu adalet anlayışının, adalet ile hukuka bağlılığı özdeşleştirdiği anlaşılmaktadır (Karagöz, 2011: 17).

Platon'da adalet kavramı ise, kurduğu felsefe sistemine uygun olarak idealar evrenine özgü bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Platon'a göre, kozmos akıl tarafından biçimlendirilmiş olup, bu akıl sayesinde sadece bireysel alanda değil, toplumsal alanda da bir düzen kurulabilir ve toplumsal mutluluk sağlanabilir. Bunu başarabilmenin yolu ise, idealarda bulunan iyiyi alıp yeryüzüne indirebilmektir. Bu nedenle aslında Platonda adalet kavramı, yönetimin bir aracı olarak da kabul edilebilir. Bu durumda adalet ideal devletin bir uzantısıdır. Yaşanılan dünyada idealar evreninden dolayı adaletin bir nesneliliği olamaz, adalet ancak akıl yolu ile kavranabilir. Doğal olarak adalet konusunu en iyi kavrayabilecek durumda olan kimseler filozoflar olacaktır. Bir ülkede adaletin egemen olmasının yolu, felsefenin ilkelerine sıkı sıkıya bağlı kalmak ve bunu toplumsal yaşama aktarmaktan geçmektedir. Platon adaleti organizmacı bir anlayışla sitede herkesin üzerine düşeni yapması ve payına düşeni alması olarak tanımlamaktadır. Platon'a göre, toplumsal alanda herkesin kendi işini yapması halinde insanların birbirine bağlılığının artacağını ve birliğin kuvvetleneceğini öngörmektedir. Böylece Platon adalet anlayışını haklar ve ödevler arasında bir denge kurma düşüncesi temeline oturtmuştur (Ağaoğulları, 1998: 155-159).

Aristo'ya göre devleti ayakta tutan en önemli unsurlardan biri adalettir. Devletin kuruluş amacının ortak iyiliği korumak düşüncesi olduğunu belirtir. Adalet devlete özgü bir kavram olup, siyasal yaşama etkin bir şekilde katılan birey tarafından ortaya konur. Adalet kişisel özelliklere ve yeteneklere göre kişilere hak ettiğini vermek olarak tanımlanır (Ağaoğulları, 1998: 243). Adalet konusunda yukarıdaki görüşleri ile kimi yönlerden hocası Platon gibi düşündüğü görülmektedir. Ancak oransal bir adalet anlayışını ileri süren Aristo'nun adalet anlayışı aynı zamanda eşitsizlikleri de meşrulaştıran bir nitelik taşımaktadır. Bu çerçevede kişiler toplumsal hiyerarşide nerede bulunuyorsa, buna göre hakkını alacaktır. Bu yaklaşım Aristo'nun köleci anlayışı ile de uyum içinde bulunmaktadır.

Ortaçağ'da adalet kavramının dinsel bir temele dayandırıldığı ve Tanrısal adalet anlayışının geçerli olduğu söylenebilir. Ortaçağ aynı zamanda teolojik düşüncelerin yükseldiği ve devlet yönetimini de etkilediği bir dönemdir. Bu nedenle, Avrupa'da Tanrısal hukukun egemenliğine bağlı olarak da dinsel hukuka koşulsuz itaat döneminin genel karakteristik özelliğidir. Dinsel hukukun toplumun her alanında etkin olması nedeniyle Ortaçağ'da bireysel hak ve özgürlükler de gelişme göstermemiştir. Kilisenin aldığı bütün kararlar ve yaptığı uygulamalar, dönemin karakterine uygun bir şekilde Tanrısal bir iradenin uzantısı olarak, toplumda genel bir kabul görmüştür (Karagöz, 2011: 42).

Doğal hukuk sisteminde adalet ise, insan vicdanında apaçık bulunan ve hukukun yüksek idealini oluşturan bir temeldir. Bu ideal, insanın doğasından, rasyonalitesinden ve sezgisinden kaynaklanmaktadır. Doğal hukukun bu adalet anlayışı evrensel bir adalet anlayışına uygun düşmektedir. Bu anlayış objektif bir etik değer olarak hukukun nihai amacını oluşturmaktadır (Aktaş, 2001: 185).

Klasik iktisat kuramı, toplumsal alanda adaletin hukuki sözleşmeler etrafında gerçekleşeceğini ve bu sözleşmelerin bireyler arasında kurulacak güven mekanizmasının en önemli parçası olacağını ileri sürmektedir. Toplumsal adaletin ortaya çıkması, devletin bireylerin çıkarlarını her hangi bir şekilde engellememesi durumunda söz konusu olabilmektedir. Klasik iktisat kuramı daha çok bireysel adalet kavramı üzerinde durmaktadır. Çünkü toplumsal adalet bireysel adalet anlayışının bir türevi olarak düşünülmüştür. Bu nedenle klasik iktisatçıların adalet anlayışı daha çok soyut özgürlükler içeren negatif haklar çerçevesinde kalmıştır. Ancak negatif adalet kavramı dışında liberalizm içinde pozitif adalet anlayışının da gelişme gösterdiği bilinmektedir (Karagöz, 2011: 64-65). Pozitif adalet anlayışı piyasa mekanizmasının adaleti sağlamada yetersiz kaldığı düşüncesinden hareketle zayıf olanı, dezavantajlı olanı koruma adına devletin yeniden dağıtım vb. yollarla toplumsal ve ekonomik alana müdahale etmesinin meşru olduğu anlayışına dayanır.

Adaleti hak ve özgürlükler bağlamında ele alan yaklaşımlar olduğu gibi, tamamen hukukun dışında olması gerektiğini savunan görüşler de bulunmaktadır. Örneğin Hans Kelsen adaletin politik bir kurum olduğunu savunarak hukuk teorisinin dışında tutulmasının daha doğru olacağını ileri sürer. Kelsen görüşünü desteklemek için liberal ve sosyalist felsefedeki adalet anlayışını karşılaştırır. Gerçekten liberalizmde kurgulanan adalet anlayışının temel unsuru özgürlükken, sosyalizmde bu durum tamamen değişmekte ve özgürlüğün yerini eşitlik ilkesi almaktadır (Aktaş, 2001: 186).

Platon ve Aristo'da bireysel haklar ile adalet arasında bir bağlantı kurulmazken, John Locke ile birlikte bireysel haklar ile adalet arasında doğrudan bir ilişki kurulduğu görülmektedir. Bireysel hakların da içinde yer aldığı bir adalet teorisi, liberal felsefenin kabul ettiği temellerden biridir. Hume ve Mill'de, adaletle bireysel haklar arasında sıkı bir ilişki olup, her iki kavram mantıksal ve ahlaksal olarak birbirleri ile çelişmezler (Aktaş, 2001: 186).

Adalet sorununun kısmi yanıtı her bireyin sahip olduğu haklara ve sorumluluklara saygılı olmamızdır. Bir toplumda birlikte yaşamak, o toplumun bireylerine kimi faydalar yanında, üstlenilmesi gereken kimi sorumluluklar da yükler. Diğer bir ifade ile toplum birlikte olmaktan dolayı her bireye yararlar sağlarken, bu birlikteliğin ortaya çıkardığı maliyeti de ödemek

zorundadır. Bu nedenle topluma sadece bir haklar ve ödevler sistemi olarak yaklaşmak sakıncalıdır. Ancak en önemli sorun, başta çevre sorunları olmak üzere, toplumsal alanda ortaya çıkan bu türden maliyetlerin kimler tarafından ve ne şekilde ödeneceği sorunudur.

3.LİBERAL ADALET ANLAYIŞI

Liberalizmde her şeyden önce devlet olabildiğince bireyin hareket alanını genişleten ve onu güvence altına alan politikaları izlemek üzere kurgulanmıştır. Hareket özgürlüğü için en önemli alan, bireylerin ekonomik faaliyetlerini serbestçe icra edebildikleri ve aralarında rekabete olanak sağlayan toplum olmuştur. Toplumsal alandan daha alt bir birim olarak kabul edilebilecek olan ve ondan farklı olan topluluklar (cemaatler) söz konusudur. Bunlar insanların ortak amaç ve hedeflerle, ortak inanç ve ilkelerle bir araya gelmiş oldukları alanı oluşturur (Cantzen, 2000: 26).

Liberal toplum anlayışında iki temel varsayım dikkat çekmektedir. Birinci varsayıma göre, insanlar birbirlerini sürekli rakip olarak görürler ve bencilce ekonomik çıkarlarının peşinden koşarlar. İkinci olarak toplumsal alanda bireylerin sürekli birbirleri ile rekabet etmeleri nedeni ile bu rekabeti düzenleyecek bir kuruma ihtiyaç bulunmaktadır. Bu da zorunlu olarak devleti ortaya çıkarır. Çünkü sadece devlet ya da ona benzer bir yapı bireyleri oyunun kuralları içinde tutabilir (Cantzen, 2000: 27).

Faydacı yaklaşım her ne kadar 19. yüzyılda dile getirilen bir etik öğretisi olarak karşımıza çıksa da, aslında kökenleri tarihsel olarak çok daha eskilere gitmektedir. Çünkü daha Antik Yunan'da Aristippos, insanların davranışlarını yönlendiren unsurlardan bahsetmiştir; insan vücudunun uyumlu ve uyumsuz durumları nedeniyle kimi şeylerden mutlu olduğu kimi şeylerden de mutsuz olduğunu belirtmiştir. İnsan hareketleri ile duygular arasında yakın bir ilişki olması nedeniyle, yumuşak hareketler insanlara haz verirken, sert hareketler ise insana acı vermektedir. Aristippos insan davranışlarının temel olarak hazza yöneldiğini ve yaşamın amacının da haz olduğunu ileri sürerek hazcılık (hedonizm) öğretisini ortaya koymuştur (Gökberg, 1990: 55).

Johne Locke, hedonist görüşlerin etkisinde kalmış ve bu nedenle de hazın bütün insan eylemlerinin amacı olduğunu belirtmiştir. Davranışlarımızı kontrol eden en önemli unsur alacağımız hazla ilgilidir. Bu görüşleri nedeniyle Locke, çağdaş faydacı okulun kurucusu olarak kabul edilmektedir (Alkan, 1993: 67). Mutluluğu istemek acı ve sıkıntıdan kaçınmak insanda doğuştandır. Ancak davranışlarımızı yönlendiren bu güdüler, baştan beri insan ruhunda yerleşik olan izlenimler değildir, aksine sadece taleplerimiz doğrultusunda ortaya çıkar. Toplumda bir takım ilkelerin ortaya konması ve buna herkesin uyması, toplumsal mutluluğu sağlamanın bir gereğidir. Ortaya konan ilkeler de uzun süre düşünülerek ve dikkatle elenerek konmuş ilkelerdir (Gökberg, 1990: 333).

Hume'ye göre, insan davranışlarının nedeni, ahlaksal yargılardan kaynaklanmamaktadır. İnsanları davranışa yönlendiren unsur, mevcut durumun niteliğinden çok, ileride bu davranışlarından alacağı haz ya da acıdır (Alkan, 1993: 67). Faydacı düşünürler içerisinde kuşkusuz David Hume'un düşünceleri önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü insan davranışlarını yönlendirme konusunda aklın sınırları olduğunu söylemektedir. Hem akıl hem de doğa yetersiz olmasından dolayı ahlak kurallarının oluşturulmasında rol oynamazlar. Bu kurallar insanların pratik yaşamlarının bir ürünüdür. Eğer kurallar insana faydalı ise toplumsal yaşamın bir parçası olmakta, faydasız ise toplumsal alandan kaldırılmaktadır. Böylece, Hume fayda teorisinin kurucusu olarak kabul edilmiştir (Yayla, 1992: 54). Hume adalet ve mülkiyet teorisinde de iki görüş ileri sürmektedir. Birincisi, insanlar kendisinin ve yakın çevresinin çıkarlarını gözetme yolunda doğal bir eylem içindedir. İkinci olarak ise, insanlar kısa ve uzun vadeli çıkarların çakışması ya da birini tercih etmek zorunda kaldığında kısa vadeli olanları tercih etme eğilimindedir. Hume adalet ve adaletsizlik kavramlarının kıt kaynaklar karşısında insanların kendisini ve yakın çevresini diğerleri karşısında bencilce kollamasından ve cömert olmamasından kaynaklandığını belirtmektedir. Doğal olarak su, hava gibi yeterli kaynak olması durumunda adalet sorununun da yaşanmayacağını savunmaktadır. Hume aynı zamanda adaletin insan ilişkilerinin bir sonucu olmasından dolayı doğal adalet diye bir şey olmadığını, çünkü adaletin yapay bir şey olduğunu belirtir (Yayla, 1992: 55-56).

Hume'nin faydacılığı belli bir planın, rasyonel bir çabanın sonucu olarak değil, daha çok tesadüfi bir ürün olarak ortaya çıkar. Oysa Bentham'ın faydacılığı rasyonalist bir faydacılık olarak kendisini gösterir. Diğer bir ifade ile insanlar, en yüksek düzeyde fayda elde edebilmenin peşinde koşarlar ve bu yönde de bilinçli davranırlar. İnsanların davranışlarının hangisinin kendilerine daha çok fayda sağlayacağı konusundaki belirsizlikten olsa gerek, Bentham toplum sözleşmesi düşüncesine sıcak bakmaz. Soyut ve öznel metafizik ilkeler yerine, insan hareketlerini gözleme dayalı bir etik anlayışı kabul eder (Yayla, 1992: 80). Böylece Bentham da haz ve mutluluk kavramlarını insan davranışlarına yön veren bir unsur kabul ederek faydacı düşünceler arasında kendisine sağlam bir yer edinmiş oldu. Bentham devletin varlık nedenini de insanların bu şekilde örgütlenmesinin onların faydasına olacağı gerekçesine dayandırır. Devletin bu durumda en önemli işlevi, ülke içerisinde dirlik ve düzenin sağlanması için gerekli tedbirleri almaktır. Devletin emniyet dışında kalan diğer örgütlerinin de örgütlenme mantığı içinde yine güvenlik düşüncesi vardır.

Bentham'a göre, etik toplam mutluluğu en çoğa çıkaracak, buna karşılık olarak acıyı en aza indirecek davranışları iyi olarak kabul eder. Bu nedenle etik, insanların eylemlerini genel toplam mutluluğu en çoğa çıkaracak şekilde yönlendirme olarak görülmektedir. Mevcut yasalarca çıkarları dikkate alınanlar sadece insanlardır. Buna karşılık Bentham, acı ve hazza duyarlı her varlığa karşı insanın ahlaksal sorumluluğu olduğunu belirtir. Bentham, böylece hayvanlara karşı farklı tutumuyla geleneksel anlayıştan ayrılmıştır (Ünder, 1996: 160).

Bentham'ın faydacılık anlayışı, bireylerin menfaati üzerine kuruludur. Bu anlamda toplum menfaati ayrı bir yapı olarak belirlenmez, toplum menfaati de sonuçta bireylerin menfaatinin matematiksel bir toplamından ibaret olarak kabul edilir. Ancak Bentham devlete toplumsal faydayı artıracak görevler de yüklemekten geri durmaz. Böylece fayda yaklaşımını başka bir boyuta taşımaktadır (Yayla, 1992: 80). Bentham adaletle bireyci olmayan bir açıdan yaklaşır. Hem kişisel ahlakı hem de toplumsal adaleti fayda temelleri üzerinde inşa eder. Bu nedenle acı ve haz kavramı Bentham'da insanı yöneten iki efendi gibidir. En fazla sayıda insanın mutluluğunu en çoğa çıkarmak faydacı kuramının başlangıç noktasını oluşturur (Ceylan, 2012: 759).

Mill'in faydacı yaklaşımı Bentham'a benzemekle birlikte bazı noktaları ile ondan ayrılmaktadır. Mill, Bentham'ın tersine, hazlar arasında bir ayırım yapılırken sadece niceliğine bakılmasını doğru bulmaz; aksine nitelik yönünden de bir fark olduğunu kabul eder. Ruhi hazların bedeni hazlara göre daha fazla değeri olduğunu ve insanların yüksek nitelikte hazları kabul edebileceklerini kabul eder. Fayda insan hareketlerini kontrol eden bir unsur olduğuna göre, aynı zamanda ahlakın da temel ölçütüdür. Böylece ahlak anlayışının nesnel unsurlara bağlanamayacağı sonucunu ulaşılmış olur (Yayla, 1992: 84). Mill, bireylerin rahatça hareket edebilecekleri bir alanın gerek toplumun gerekse yasaların baskısı altında olmaması gerektiğini belirtmektedir. Böyle bir girişimin nedeni, herkes için kendini geliştirebilecek ve başkalarına da her hangi bir zarar vermeyecek ideal bir sınırın belirlenmesidir. Bireysel özgürlüklerin alanı olarak kabul edilen bu alanda, birey her hangi bir baskı altında kalmadan istediğini yapabilecek serbestliktedir. İkinci bir durum ise, toplumun zorlama hakkını elinde bulundurduğu alandır. Eğer kişilerin hareket alanları başkalarına zarar verebilecek durumda ise artık toplumun kontrol yetkisine sahip olduğu alan söz konusudur. Bu zorlama örneğin çocuklara belli bir yaşa kadar eğitim gibi, kimi eğitim ve alışkanlıkların kazandırılması yönünde yapılan bir zorlamadır (Vergara, 2006: 87).

İkinci alanda söz konusu işlerin yerine getirilmesinde Mill, devlete önemli görevler düştüğünü belirtmektedir. Devlet bu alanın nasıl bir serbestlik içinde işleyeceğine ilişkin kararlar almak zorundadır. Devlet genel mutluluğu artıracak her türlü girişimi yapmak zorundadır. Mill'in birey anlayışı, bencil bir insan tiplemesi değildir, aksine toplum menfaatlerine uygun davranan bir tiptir. Mill'in devlete görev yükleyen bu yaklaşımının bir benzerini, Adam Smith doğal özgürlük sisteminde, topluma sayısız yararlar sağlayacak harcamaların bireyler tarafından yerine getirilemeyecek kadar maliyetli olması halinde, devletin görevlerinden birinin de bunun gerçekleştirmek olduğunu belirterek ortaya koymaktadır (Vergara, 2006: 94; Yayla, 1992: 85).

Hayek, toplumsal ve ekonomik kurumlar gibi, adaletin de insan aklının bir ürünü olamayacağını ileri sürer. Adaleti, birey davranışlarının bir ürünü olarak kabul eder. Hayek'in adalet anlayışı dağıtıcı değil, denkleştirici bir nitelik taşır. Yasalar önünde eşitlik konusunda her hangi bir zarar gelmediği sürece yoksul kesimlere yardım edilebileceğini söylemektedir. Ancak yardımlar sistematik ve kurumsal bir hal almamalı, hayırseverlik ölçüsü içinde kalmalıdır. Zira pozitif haklar çerçevesinde ekonomik ve toplumsal hayata yapılacak devlet müdahaleleri, örneğin ekonomik eşitsizliklerle ilgili yapılan müdahale kaçınılmaz olarak piyasa ekonomisinin işleyişine ve özgürlüklere zarar verecektir (Karagöz, 2011: 86). Hayek faydacılığı genel ve özel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Genel faydacılık Hume'nin faydacılığıdır. Bu faydacılık aklın sınırlarının kabul edilmesi çerçevesinde işler. Diğer bir ifade ile bu fayda anlayışında kurallar ve ilkeler söz konusu olup herkesin uyması istenir. Hume belirli eylemlerin sağlayacağı fayda ile değil, kurallara uymanın sağlayacağı evrensel fayda ile ilgilenir. Bu kurallar da soyut bir aklın eseri olarak kabul edilmez. Sözünde durma, adalet, dürüstlük gibi davranışlar genel faydayı artırıcı bir nitelikte olduğundan, bireysel mutlulukta bir artış sağlanmış olsa bile bu kuralların ihlaline izin verilmez (Yayla, 1992: 89).

Özel faydacılıkta ise genel faydacılığın aksine, insan aklına büyük bir güven vardır. Bu yaklaşımda insanlar belli eylemlerini, toplum düzeni ile ilgili kuralları dikkate alarak ve sonuçlarını önceden görerek yaparlar, varsayımı üzerine kuruludur. Böylece, eylemin kişinin çıkarlarına uygun olması halinde harekete geçilmesi olarak tanımlanan klasik faydacılığa (eylem faydacılığına) karşı kural faydacılığı geliştirilmiştir. Eylem faydacılığında, birey her durumda, üstelik ahlak ve adalet kurallarına aykırı olsa bile, toplam mutluluğunu artıracak şekilde hareket etmektedir. Bu durumda ahlak ve adalet geçici ve çığnenebilir bir nitelik alır. Eylem faydacılığı ise, büyük olasılıkla ulusal politikaların genel yarar ilkesi çerçevesinde hareket etmesine olanak sağlayacak bir yaklaşım olarak kabul edilebilir (Yayla, 1992: 90).

Rousseau (1990: 14), devletli toplumsal düzeni diğer bütün hakların temeli olarak kabul eder. Üstelik bu hakkın doğadan gelmediğini insanlar arasındaki sözleşmeden kaynaklandığını belirtir. İnsanların doğal yaşam halini bırakıp sözleşme ile toplum haline gelmesi ile birlikte artık içgüdüleri ile değil adaletle hareket edeceği belirtilmektedir. Diğer bir ifade ile insanlar toplum haline gelme ve yapılan sözleşme sonucu çıkarılacak yasalar ile ancak adalet kavramına ulaşabilir, adalet anlayışı geliştirebilirler (Rousseau, 1990: 30).

Deontolojik yaklaşım olarak, Kant akılcı metafizik düşünceye bilgi kaynağımızın dışında olduğu gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Ancak buna karşın ahlak alanında pratik aklın deneyüstü bir durumla bağlantısı olduğunu ileri sürmüştür. Bunun nedeni ahlakın herkes için geçerli olan temellerinin olması gerektiğine inanmasıdır. Evrensel bir ahlak anlayışının olması gerektiği düşüncesini savunduğu için, ahlak alanında pratik aklın duylara dayanma zorunluluğundan vazgeçer. Kant böylece ahlakın insan iradesinin bir sonucu olduğunu göstermek istemiştir. Diğer bir ifade ile ahlak ve adalet gibi kavramların dış nesnelere olan bağlantısı araştırılabilecek unsurlar değildir (Hilav, 1981: 105).

Kantçı etik yaklaşımı, faydacı anlayışın toplumsal mutluluğu en üst noktaya çıkarma konusunda ortaya konan ilkelerin, insanlara saygı konusunda başarısız olduğu savındadır (Des Jardins, 2006: 439). Doğa insanı bir ereğe göre yaratmıştır, ancak bu erek kimi filozofların ileri sürdüğü şekilde mutluluğa erişmek üzerine değildir. Çünkü eğer öyle olsaydı insanın

KILIÇ-TOK

mutlu olması için sadece içgüdüleri yeterli olurdu. İnsanın hayvanlardan farklı olarak sahip olduğu akıl, içgüdüleri gibi mutluluğa götüren bir unsur değildir. Akıl, insana diğer canlılar arasında üstün değer kazandıran, ahlakla insanlar arasındaki ilişkileri belirleyen bir varlıktır. Bir eylemin iyi olabilmesi için aklın buyruğuna, ödevle göre belirlenmiş olması gerekir (Gökberk, 1990: 407).

İnsanların mutluluk peşinde koşması doğa yasasıdır, ancak bu ahlaki bir yasa değildir. Bu nedenle, faydacıların ileri sürdüğü gibi, ahlakın çok önemli kısmını oluşturan görevler, hazla ve faydayla ilgili değildir. Bir davranışın ahlaksal değerinin, yaratmış olduğu etkiye göre değil, söz konusu kişinin davranışındaki ahlaka uyma niyetine göre değerlendirilmesi gerektiği belirtilmektedir (Alkan, 1993: 70). Faydacı düşünce, insanların sadece davranışlarının sonuçlarına bakarak, etik karar verme süreçlerinde ahlak ilkelerinin oynayabileceği rolü görmezden gelir. Kant'a göre, adalet ilkesi başkalarına karşı olan ödevlerimizi yerine getirmemizi gerekli kılmaktadır. Adalet ilkesi başkalarının haklarına her zaman her koşulda saygılı olmamızı gerektirmektedir. Oysa faydacılar, ancak genel yararın en çoğa çıkması söz konusu olması durumunda böyle davranılmasını savunmaktadır. Kant'a göre ise bu tam bir adaletsizlik durumudur (Des Jardins, 2006: 88).

İnsan hakları öğretisi bireyin yapmakta özgür olduğu alanlar ile bireyin hareketlerinde serbest olmadığı alanları birbirinden ayırmıştır. Birinci alanda insanlar, davranışlarında iyi niyete bağlı olarak yapıp yapmama konusunda özgür oldukları halde, ikinci alanda devletin emredici ve zorlayıcı özelliği karşımıza çıkmaktadır. Doğal hukuk bu ayrıma paralel biçimde iki alana özgü olan görevleri de hayırseverlik ve adaletle ilişkin görevler olarak iki gruba ayırmaktadır. Birinci durumda toplumsal huzurla ilgili bir durum söz konusuysen, ikinci durum toplumun varoluşu ile ilgilidir (Vergara, 2006: 139). Bireylerin adaletle ilişkin görevleri toplumun varlığını sürdürmesi için yerine getirilmesi gereken görevlerdir. Doğal haklar da toplumun varlığını sürdürmesi için tanınmış haklardır. Bu durumda doğal hukuk açısından adaletle ilgili görev, herkesin doğal haklarına saygı gösterilmesi, anlamına gelmektedir. Adaletle saygı, yaşama, özgürlüğe, başkalarının mülkiyetine, borçların ödenmesine, sözleşmeye saygı gibi ilkelere uyma anlamına gelmektedir. Toplum, hayırseverlik dışında kalan adaletle ilgili alanlarda bireyleri söz konusu görevlerini yerine getirmesi için zorlayabilir. Oysa hayırseverlik için bireye hiç bir zaman güç kullanılmaması gerekmektedir. Devletin aynı zamanda ne bahane ile olursa olsun, sağlayacağı toplam fayda ne olursa olsun, insan haklarını da asla ihlal etmemesi gerekir (Vergara, 2006: 140).

Her türlü siyasal kurumun amacı doğal hakların korunmasıdır. Devletin adaletle ilişkin görevi, bu siyasal haklara herkesin saygı duymasını sağlamaktır. 19. Yüzyılın ultra liberalleri için devletin adalet görevi burada noktalanırken, Turgot, Condorcet, Jefferson gibi kimi klasikler devletin adaletle ilişkin görevlerini daha kapsamlı olarak kabul ederler. Örneğin altyapı hizmetlerinin yerine getirilmesini hayırseverlikten kaynaklanan bir müdahale değil, aksine yurttaşların daha güvenli ve daha mutlu olması için adaletle ilişkin yapılması gereken görev olarak kabul ederler (Vergara, 2006: 142). Ancak ultra liberal görüşlerin savunduğu asgari düzeydeki devlet ideali, hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Hatta devletin "bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler" dönemini yaşadığı 1860 İngiltere'sinde bile yoktur. Bu nedenle ultra liberallerin devlet ideali, klasik liberallerin aksine katıksız bir ütopya olarak kabul edilir (Vergara, 2006: 204).

Batı düşünce sistemi içerisinde Rawls en güçlü ve etkili adalet sistemini geliştirmiş bir düşünür olarak dikkat çekmektedir. Geliştirdiği adalet kuramı, Kant ve Locke geleneği doğrultusunda toplumsal bir uzlaşma kuramını sunmaktadır. Rawls'ın dayandığı adalet kuramının dayandığı iki temel unsur bulunmaktadır: *Birincisi* adaletin dayandığı ilkeler hakkında karar verebilmek için bir yöntemdir. Bu yöntem daha önce Kant ve Locke tarafından kullanılan toplum sözleşmesinin bir değişik uygulamasıdır. *İkincisi* bu yöntemden çıkarılan özgül ilkelerdir. Rawls'ın özgün olarak tanımlanan yönteminden iki temel adalet ilkesi çıkmaktadır. *Birincisi*, her birey en geniş özgürlükler sisteminden yararlanmada eşit haklara sahip olacaktır. Bireyler olabildiğince özgürlük isteyecektir. Ancak hiçbir ussal ve bencil birey, başkaları daha özgür olsun diye kendisinden özveride de bulunmayacaktır. *İkincisi*, toplumsal yararların ve yüklerin eşit olarak dağıtılmasını öngörmektedir. Eğer girişimler toplumun en zayıf kesiminin işine yararsa, o zaman eşitsiz bir dağılım söz konusu olabilir. Ancak bu durumda da yararlılara ulaşma konusunda herkesin eşit bir konumda olması gerekmektedir (Des Jardins, 2006: 441).

4.SOSYALİST ADALET ANLAYIŞI

Marksizm'de doğrudan ele alınan ve işlenen bir adalet teorisi bulunmaz. Adalet ile ilgili görüşler, çeşitli çalışmaların içerisinde serpiştirmiş bir vaziyette olması nedeniyle karışık ve bütünsellikten yoksun bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, bu konudaki görüşler kapitalist sisteme yönelik olarak farklı şekillerde ortaya atılmış eleştiriler olarak tasnif edilebilir. Ancak, Marks'ta haklar ve adalet kavramlarının ve buna ilişkin teorilerin burjuva ideolojisinin temellerinden biri olarak kabul edildiği söylenebilir (Peffer, 2001: 316). Hegel tarafından aklın kendisini gerçekleştirme biçimi olarak tanımlanan diyalektik yöntem, Marks'ta sınıf çatışması aracılığıyla tarihsel gelişmenin açıklanmasında kullanılmıştır. Bu çatışma süreçleri içerisinde ahlak kuralları, tarihsel gelişmenin her aşamasında yönetici sınıfların çıkarlarını meşrulaştıran bir araç olmuştur. Diğer yandan ahlak kurallarının kaynağını oluşturan insan doğasının da katı ve durağan bir özelliğinin olmadığı, onun tarihsel sürece göre gelişen olaylar tarafından biçimlendirildiği ileri sürülmektedir (Alkan, 1993: 74).

Marksist düşünceye göre dünyada var olan her şey birbiriyle ilintilidir. Aydınlanma dönemi ile birlikte Descartçı anlayışın da etkisiyle olguların daha küçük parçalara ayrılarak indirgemeci bir yaklaşımla ele alınması söz konusu iken, Marksçı yaklaşımda kabul edilen diyalektik yöntem bir nesneyi bütünü parçası olarak ele alır (Hilav, 1981: 123). Marksizm'in ekonomiye ve topluma bakışı açısından da, Descartçı yaklaşımlar sürekli ayrıştırıcı bir özellik göstermesi nedeniyle uygun

düşmemektedir. Marksizm’de adalet anlayışı bu çerçevede ele alınması gereken bir konudur. Bu nedenle adalet anlayışını Marksizm’in temel yaklaşımı içerisinde değerlendirmek gerekir.

Marksist kuramda adalet anlayışı, Hegelci yaklaşımı ters çeviren bir girişim olarak karşımıza çıkmaktadır. Marks sosyo-ekonomik eşitlik temelinde bir toplumsal yapıda ancak adaletin sağlanacağını savunur. Marks’a göre, devlet, kapitalist sistemi sürdürmenin bir aracı olarak kullanıldığı için toplumsal adaleti sağlamaktan uzaktır. Diğer yandan, piyasa mekanizması da bireysel toplumsal adaleti, bireysel çıkar adı altında burjuva sınıfının çıkarlarına hizmet edecek bir şekilde tanımlamıştır. Bu durumda emeğin tekrar özgürleşmesi olmadan toplumsal bir adalet sisteminden bahsetmenin olanağı yoktur. Bu nedenle, ancak bu koşul sağlandıktan sonra toplumsal adalet sınıfsal çıkar ilişkilerinin odağı olmaktan kurtularak evrensel bir niteliğe dönüşebilir (Karagöz, 2011: 75).

Hak ve adalet kavramları aynı zamanda topluma yabancılaşmanın bir göstergesi olarak görülmesi nedeniyle de eleştirilmektedir. *İlk olarak*, Kapitalist sisteme özgü ahlaki kavramlara yöneltilen eleştirilerin daha özgün bir şekilde hak ve adalet anlayışına da yöneltildiği görülmektedir. *İkinci olarak*, adaletin bütünüyle içsel hukuksal özelliği nedeniyle, parçasını oluşturduğu özgün toplumsal yapı içinde uygulanabileceği belirtilmektedir. Burada belirtildiği biçimiyle adalet, bir üretim sisteminin temel yapı taşlarından biridir; bütüncül bir sistemi destekleyen önemli bir alt parçasıdır. Bu nedenle de, dışsal bir adalet ilkesinin toplumsal alanda yeni bir form olarak kullanılması hatalı olacaktır. *Üçüncü olarak* hak ve adalet kavramına yöneltilen bir diğer eleştiri de, bu tür kavramların komünist topluma geçişle birlikte önemsiz hale gelecek olması şeklindedir (Peffer, 2001: 316).

Marksizm’de adalet anlayışı ekonomik ilişkiler çerçevesinde açıklanan bir kavramdır. Bu ilişkiler çerçevesinde adalet, kimi taraflara ki, bu her zaman üst sınıflar olmuştur, avantajlar sağlayan ve onların üretim araçlarını kontrol etmesini meşrulaştıran bir işleve sahiptir. Her üretim tarzı kendi dağıtım ve adalet formasyonunu ortaya çıkardığından bunların yanlışlığı ya da doğruluğunun tartışılması gereksizdir. Hukuksal ilkeler ve uygulamalar, ancak mevcut üretim biçimlerini desteklediği sürece var olmaya devam ederler. Bu nedenle, adalet anlayışı da mevcut sistemlerin bir uzantısı olarak kabul edilmelidir. Örneğin köleci toplumlarda kölelik, kapitalist toplumlarda sömürü kaçınılmaz olarak adil kabul edilecektir (Peffer, 2001: 330).

Yükümlülük, görev, dürüstlük ve haklarla birlikte adalet başlı başına ahlaki bir değerdir. Bu nedenle de, kendimize ve toplumsal gerçekliğe ilişkin anlayışımızı çökerttiği ve mevcut sistemin korunmasına hizmet ettiği için ideolojik bir özellik taşıyor (Peffer, 2001: 336). Diğer yandan ahlak özünde tutucu bir kurum olarak işlev görür. Toplumda kabul gören ahlaki normlar, başta hukuki ilkeler olmak üzere, hâkim üretim tarzının gereklerine hizmet eden bir nitelik gösterir. Bu durumda mevcut üretim yapısı içinde üretim sistemini destekleyen ve onunla uyumlu olan kurumlar ya da davranışlar adil olarak nitelendirilmektedir (Peffer, 2001: 337).

Sonuç olarak, Marksizm’de, kapitalist sisteme yönelik eleştirilerden ve komünist toplum ideali ile ilgili olarak ortaya konan görüşlerden çıkarılan bir adalet anlayışı olduğu söylenebilir. Marksist teoride liberal teorideki gibi sadece genel bir biçimsel (hukuksal ve siyasal) eşitlik ilkesi ile yetinilmez, aksine insanlar arasında asıl eşitliğin sosyo-ekonomik eşitliğin sağlanması ile gerçekleştirilebileceğini savunur. Marksizm’e göre yasalar önünde insanların eşitliği gerçekte bir aldatmacadan ibarettir. İnsanlar arasında sosyo-ekonomik eşitlik gerçekleştirilmedikçe, toplumsal adalet sağlanmadığı sürece, sınıfsal sömürünün ortadan kalması söz konusu olmayacaktır. Bunun özel mülkiyet temelli olduğu için sömürü ilişkilerine yol açan kapitalist sistem içerisinde gerçekleşmesini beklemek de boşunadır. Bu nedenle, Marksizm özel mülkiyetin sömürü aracı olarak kullanılması nedeniyle, toplumsallaştırılması yoluyla kaldırılmasını savunur. Sonuçta toplumsal adaletsizliği ortadan kaldırmanın tek yolu olarak da üretim araçlarının toplumsallaştırılması kabul görür (Karagöz, 2011: 77). Komünist toplum ideali gerçekleştiğinde ise, herkesin yeteneğine göre üretime katkıda bulunduğu, ihtiyacına göre üretimden pay aldığı gerçek anlamda adil bir toplum ortaya çıkacaktır.

Gerek liberal gerekse sosyalist adalet anlayışı çevreciler ve özellikle ekolojistler tarafından çevre sorunlarının çözümü konusunda yetersiz kalmakla eleştirilmektedir. Çevrecilere göre hem liberalizm hem de sosyalizm bilim, teknoloji, sanayileşme ve materyalizmin gelişme ve yaygınlaşmasıyla karakterize edilen modernliğin ürünüdür. Her iki ideoloji de insan merkezlidir ve doğayı insanın fethetmesi, hakim olması gereken bir varlık olarak görür. Yine her iki ideoloji de doğadaki canlı ve cansız varlıkların değerini insan türüne olan yararına, katkısına göre belirleme eğilimindedir. Her iki ideoloji de insan türünün refahının artışı temel hedef olarak koyarak yeryüzü kaynaklarının hızla tüketilmesini teşvik eder. Bu yüzden çevreciler insan-odaklı ideolojiler temelinde geliştirilen liberal ve sosyalist adalet anlayışlarının çevre sorunlarını çözemeyeceğini ileri sürerek, çevre-odaklı adalet anlayışı önerirler.

5.ÇEVRESEL ADALET ANLAYIŞI

5.1.Çevresel Adalet Kavramı

Dünya genelinde kabul görmüş evrensel bir adalet anlayışı bulunmamaktadır, aksine her üretim sisteminin kendisine özgü adalet anlayışı, mevcut üretim sisteminin bir parçası olarak uygulanmaktadır. Bunlar içerisinde en çok öne çıkan kuşkusuz liberal ve sosyalist adalet anlayışlarıdır. Ancak endüstriyalizm içinde yer alan bu her iki sistemin çevresel adalet anlayışı ve doğaya yaklaşımı büyük ölçüde birbirine benzemektedir. Özellikle 1960’lı yıllardan itibaren küresel çapta çevre sorunlarının gözle görünür bir hale gelmesi, mevcut sistemlerin doğal çevre konusundaki adalet anlayışlarının da sorgulanmaya başlanmasına neden olmuştur. Çünkü mevcut adalet anlayışlarının uygulanması sonucu toplum tarafından

istenmeyen sonuçlar ortaya çıkmaya başlamıştır (Des Jardins, 2006: 95): *İlk olarak*, çevre kirlenmesinden en çok zarar gören, ancak bu konudaki haklarını ve çıkarlarını savunamayan büyük yoksul kitleler ortaya çıkmıştır. Yeryüzündeki yoksulların, çevre yükünün büyük bir kısmını üstlenmelerine rağmen, diğer gruplara göre doğal kaynaklardan çok düşük seviyede yararlandıkları görülmüştür. *İkinci olarak*, toplumsal baskı ve çevresel sorunların kaynağının, toplumdaki mevcut uygulamalar ve tutumlar olduğu inancı yaygınlaşmıştır. Böylece özellikle çevresel adalet konusunda ortaya konan görüş ve tartışmaların çevre sorunlarına paralel bir gelişme seyrettiği söylenebilir.

Yeni bir adalet arayışının sonucu olarak ortaya çıkan çevresel adalet (environmental justice) kavramı aslında daha 1970'lerde, başta ABD olmak üzere, Batı ülkelerinde yoksulların kötü barınma koşullarını dile getirmek amacıyla kullanılmıştır. Kavramın bu şekilde kullanılması, çevresel adaletin sosyal adaletin bir uzantısı olarak algılanmasına yol açmıştır. Bu kavram her ne kadar liberal sistem içerisinde üretilmiş ise de, bu sistemle ne kadar uzlaştığı konusunda tereddütler bulunmaktadır; uzlaşlamayan konuların uzlaşılardan çok daha fazla olduğu kabul görmektedir (Leist, 2007: 3).

Çevresel adalet kavramı, sanayileşme ve kalkınma sürecinde ortaya çıkan çevresel sorunların yol açtığı küresel eşitsizliklerin kaynağına ve bunların çözümü konularına yer veren bir yaklaşımdır. Dünya genelinde ülkeler arasında yaşanan ekonomik ilişkiler hem ekonomik ve hem de ekolojik dengesizlikleri de beraberinde getirmektedir. Çünkü sanayileşmiş ülkelerin izinde yürüyen ülkelerin atmosfere bırakmış olduğu sera gazları nedeniyle ortaya çıkan küresel ısınma, hiçbir sorumluluğu olmayan Afrika, Asya ve ada ülkelerini bazen kuraklık bazen de aşırı yağışlar olarak vurmaktadır. Bu nedenle ortaya çıkan küresel çevre sorunları, aynı zamanda küresel çapta bir adalet sorunu da yaratmaktadır (Şahin, 2012: 51).

Çevresel adalet kavramı, doğal kaynaklardan yararlanma sürecinden başlayarak kaynakların kullanımı ve bu kullanım sonucunda ortaya çıkan çöplerin saklanması kadar süreçteki hem bireysel hem de kurumsal davranışlarla ilgilidir. Çevresel adalet, çevresel varlıklardan yararlanma ve bunun sonucu ortaya çıkan maliyetlerin paylaşılması konusunu temel alması nedeniyle ekonomi ile yakından bağlantılıdır. Bu nedenle çevresel adalet oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Çevresel adalet kavramının bu karmaşık yapısı kendi içinde alt bölümlere ayrılmasını zorlaştırmaktadır. Literatürde kullanımı daha çok sosyal adaletin bir parçası şeklindedir. Ekolojik fırsat eşitliği ve ekolojik insan haklarının, sosyal fırsat eşitliğinin ve sosyal hakların bir parçası olarak işlenmesi de bunu göstermektedir. Çevresel adalet dendiği zaman daha çok şu kavramlar anlaşılmaktadır (Leist, 2007: 3):

Ekolojik fırsat eşitliği: Doğal bir çevre içinde yaşama dair fırsat eşitliği, her insanın mal ve mülk edinmede, (doğal yiyecekler, doğal maddeler, yapı malzemeleri gibi) doğal malları kullanmada ve (hammadde ve enerji gibi) doğal kaynakların tüketiminde aynı haklara sahip olmasıdır.

Ekolojik insan hakları: Her insanın sağlıklı ve tehlikeleri olmayan belirli bir temel yaşam standardına sahip olabilmesi (yararlanacak yeterli temiz hava, su vb. olması; radyasyon, gürültü vb. tehlikelere maruz kalmaması).

Ekolojik düzenleme (tasarlama) hakları: Kültürel çevrenin tasarlanmasında ve korunmasında, doğal kaynakların tüketilmesi ve çevrenin estetik olarak düzenlenmesinde, doğal anıtların korunmasında ya da geri kazanımında, sanayileşmede, çöplerin depolanmasında, nükleer tesislerin korunmasında, baraj yapımında vb. alınan kararlara katılım hakkının olmasıdır.

Yukarıda belirtilen haklar arasında çatışma yaşanmaktadır. Her ne kadar ekolojik fırsat eşitliği, insan hakları ve tasarım haklarının aynı ağırlıkta olduğundan hareket edilse de, kimi zaman bu hakların bir kısmı diğerlerine göre daha öncelikli olabilmektedir. Bu da kaçınılmaz olarak haklar arasında çatışmalara yol açabilmektedir. Diğer yandan hukuk tarafından korunan mallar olması nedeniyle ekolojik insan haklarının mutlak bir üstünlüğü de bulunmaktadır. Çünkü onunla hem insan sağlığı hem de insan yaşamı doğrudan korunmaktadır. Elbette ekolojik fırsat eşitliği de bu mallarla ilgilidir, fakat bu ilgi uzun süreli ve bireylerin kendi sorumluluklarını da kapsamaktadır. Tasarım hakkının, her iki hak tarafından sınırlandırıldığı anlaşılabilir (Leist, 2007: 3).

Çevresel adalet kavramının doğal çevre ile ilişkisini dikkate çeken uluslararası metin Ortak Geleceğimiz Raporu'dur. Yoksul ülkelerdeki insanların bulunduğu bölgeleri terk etmek zorunda kalmaları ya da kitlesel açlık sorunlarının yaşanması üzerine kavramın çevresel özellikleri daha belirgin hale gelmiştir. Rapor, yoksulluk, adaletsizlik, çevre sorunları ve toplumsal alanda yaşanan çatışmaların gerçekte birbirleri ile yakından ilişkili olduğunu belirtmiştir. Uluslararası alanda giderek artan mültecilerin önemli bir kısmı, çevresel bozulmalara bağlı olarak ortaya çıkmıştır. 1970'li yıllarda Etiyopya'da ortaya çıkan açlık ve sefaletin kaynağında erozyonun yer aldığı raporda belirtilmiştir. Benzer sorunlar Haiti'de de görülmektedir (OGR, 1987: 352-353).

Çevresel adalet kavramı ulusal güvenlik kavramının da yeniden tanımlanmasına yol açmıştır. Artık sadece düşman saldırıları nedeniyle insanlar ölmekte, aynı zamanda nükleer bir reaktörün ya da kimyasallar üreten bir fabrikanın patlamasıyla da binlerce kişi ölebilmektedir. Bu nedenle çevresel adalet kavramı, ulusal, çevresel güvenlik kavramlarıyla da yakından ilişkilidir. Uluslararası belgelerde çevresel güvenlik üç temel ilke üzerine oturtulmaktadır. *Birincisi* dünya ölçeğinde insan ve diğer canlıların varlığını tehlikeye düşürecek çevresel bunalım. *İkincisi*, çevre sorunlarının ekonomik istikrarı tehdit edecek bir noktaya gelmesi, *Üçüncüsü*, ülkeler ya da ülke içinde topluluklar arasında çevresel kaynakların bölüşülmesi ve çevre sorunları nedeniyle çatışma riskinin yaşanmasıdır (Keleş, 2012: 62). Toplumların çevresel

varlıklarının zarar görmesi ya da başka güçler tarafından el konması halinde çatışma ya da daha ağır bir durum olan savaşın ortaya çıkabileceği belirtilmektedir.

5.2.Çevresel Adalet ve Mülkiyet

Çevre sorunlarının ortaya çıkışıyla, bireylerin sahip oldukları taşınır ya da taşınmaz varlıkları kullanma biçimlerinin doğrudan ilişkili olduğu söylenebilir. Doğa insanların yaşayabilmelerini olanaklı kılan hava, su, toprak gibi temel çevresel varlıkları sunmaktadır. Kaçınılmaz olarak bu varlıklara sahiplik, bireyleri diğerleri karşısında her zaman daha güçlü bir hale getirmektedir. Aslında insanlar arasındaki egemenlik ilişkisi içinde de mülkiyet mutlaka kendisine bir şekilde yer bulmaktadır. İnsan nüfusunun sınırlı olduğu, kirlenmemiş ve üretken doğal kaynakların bol olduğu dönemlerde çevresel varlıklara sahipliğin, bugünkü gibi her hangi bir dengesizlik sağlamadığı söylenebilir. Oysa bugün, mülkiyetin yapısı ve niteliği artık bütün insanlığı etkileyen bir niteliğe bürünmüştür. Çünkü insanın bugün sahip olduğu yaşam standartlarıyla çevresel bozulma arasında doğrudan bir ilişki vardır. Kaynakların yoğun bir şekilde kullanılması ve çevrenin kirlenmesi sorunuyla hem üretim hem de tüketim aşamasında karşılaşılmaktadır. Üstelik bu üretim sürecinden sadece mülkiyet sahipleri yararlanırken, bunun dışında kalan diğer insanlar, ortaya çıkan çevresel bozulmaların neden olduğu maliyete katlanmak zorunda kalmaktadır. Üstelik mülkiyet sahiplerinin bozulmamış alanlara kolaylıkla taşınabilmeleri güçleri olduğundan dolayı, kendileri bu tür çevresel risklerden de en az şekilde etkilenmektedir.

Modern mülkiyetin kullanılmasının, ister kırsal alanda isterse kentsel alanda olsun doğaya, sonuçta bütün canlılara bir maliyetinin olduğunu biliyoruz. Mülkiyetin topluma belli bir maliyetinin olduğunu gören düşünürlerin, tarihsel süreç içerisinde onun kullanımına yönelik sınırlar getirme çabası içinde oldukları görülmektedir. Örneğin, John Locke'a göre mülkiyet hakkı, yaşam hakkı ve özgürlük hakkı ile birlikte insanların doğa durumunda sahip oldukları üç doğal haktan birisidir. Doğa durumunda iki tür mülkiyet söz konusudur: kişinin doğaya emeğini katmak suretiyle üretim yaparak elde ettiği ürün üzerindeki özel mülkiyet hakkı ve bütün insanların faydalanmasına açık olan (su, orman, otlak, toprak vb.) kaynaklar üzerindeki ortak mülkiyet hakkı. Hatta Locke doğa durumunda bir kişinin ancak sürebileceği büyüklükte toprağa sahip olması gerektiğini belirterek özel toprak mülkiyetine açıkça bir sınır da getirir (Şenel, 1986: 445). İnsanların mülkiyete sahip olma durumlarının ve hareket alanlarının tehdit altında olabileceğini kabul eden Locke, özgürlük ve mülkiyet kavramını bir birine yakın olarak kullanmıştır. Öyle ki, geniş anlamda mülkiyet; yaşam, özgürlük ve mülk sahipliğini ifade eder. Böylece Locke mülkiyetin kaynağını devlete ya da sözleşmeye dayandırmayarak bir anlamda devletin ona müdahalesini sınırlandırma yoluna gitmiştir. (Yayla, 1992: 37). Ancak insanlar doğa durumunda yaşam, özgürlük ve mülkiyet şeklinde üç temel doğal hakka sahip olsalar da bunlar teminat altında değildir. Çünkü John Locke'nin toplumsal sözleşmesinin asıl amacı, doğal hakların korunması için gerekli olan yetkili bir mekanizmanın oluşturulmasıdır. Bu haklar arasında en önemlisi kuşkusuz mülkiyet haklarıdır. Siyasal otoritenin kurulması, kamu gücü sayesinde bu hakların korunmasına bir teminat oluşturmaktadır. Locke böylece doğal hakların temeline mülkiyet hakkını yerleştirmiştir (Alkan, 1993: 66) Ancak Locke'da doğa durumu varsayımında, kaynak sıkıntısının olmadığı bir zaman dilimi için geçerlidir ve böyle bir dönemde bile toprak gibi doğal kaynaklar üzerindeki hak, aslında sınırsız değildir. Bunun yanı sıra, nüfus artması ve kaynakların yetersiz olması karşısında, doğal hukukun verdiği bu mülkiyet hakkı, artık devletle birlikte sadece emekle ilişkilendirilmemektedir. Çünkü toplumsal alanda olası çatışmaların önlenmesi için mülkiyet hakkı, devlet tarafından pozitif hukukta düzenlenmektedir. Böylece mülkiyet kavramı devlet tarafından kabul edildiği sürece geçerli bir değer haline gelmektedir. Locke, mülkiyeti daha başta insanın yaşamı ile ilişkilendirmiştir. Eğer bu hak başkalarının yaşam hakkını tehdit etmeye başlıyorsa, bunun sınırlandırılmasının kaçınılmaz olacağını belirtiyor (Yayla, 1992: 40-42). Locke'un bu yaklaşımının, çevre sorunlarına neden olan işletmelerin üretimini denetlemek açısından da geçerli olduğu açıktır.

Rousseau da çevresel değerler ile mülkiyet arasında ilişki kurmuştur. Rousseau devletin siyasal bütünlüğünün korunması için insan ve toprak arasında mutlaka makul bir dengenin kurulması gerektiğini ileri sürer. Devletin sonradan oluşturulan sözleşmeye dayalı bir sistem olduğunu ve hem devletin hem de devleti kuran insanların geçimini sağlayabilmesi için toprağa ihtiyaç olduğunu belirtir. Yurttaşların geçimini sağlayacak kadar bir toprağa sahip olması, toprakla insan arasında bir denge kurulması hem toplumsal alanda hem de devletler arasında barışın teminatı için zorunludur (1990: 60). Toprak sahipliği, bugün gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde belli ailelerin ya da şirketlerin elinde toplanmasından dolayı, diğer insanların aleyhine yoğun bir yoksulluk sorunu yaşanmaktadır. Bu durum, özellikle kırsal alanda, çoğu zaman yoksul insanların doğada kaçak avlanmasından, ormanların kesilmesine kadar birçok soruna neden olmaktadır. Diğer bir ifade ile toplumsal alandaki çarpık mülkiyet ilişkisi, yurttaşların yoksulluğuna ve çevrenin bozulmasına neden olmaktadır. Oysa Rousseau insanların mülkiyetine belirli bir sınır getirilmesi gerektiğini savunmuştur.

Bentham, mülkiyeti insana faydası olan, insanın refahına ve ilerlemesine katkısı olan bir kurum olarak kabul eder. Bentham devletin ekonomik alana kesinlikle müdahale etmesine karşı çıkar. Oysa Mill liberal ekonomik sistemin bazı adaletsizliklere yol açabileceği endişesiyle, devletin bunu düzeltmek amacıyla sosyal ve ekonomik alan müdahale etmesini kabul eder (Vergara, 2006: 94; Yayla, 1992: 85). Ancak kimi düşünürler mülkiyet ve yaşam hakkı arasında doğrudan bir ilişki kurularak, kişilerin mülk sahibi olması için diğer insanların olurunu almak zorunda olmadığını belirtmiştir. Bu durumda mülkiyet hakkı, vücut bütünlüğü, yaşama hakkı, özgürlük hakkı gibi bir hak olarak ortaya çıkarak maddi varlıklara doğru genişleyen bir hak haline gelmektedir. Eğer insan yaşama hakkına sahipse, sahip olduğu bu hakkı korumak için elinden geleni yapması kadar doğal bir şey olamaz. İnsan yaşamak için beslenmek ve gıda almak zorundadır. Bu nedenle meyveleri, sebzeleri ve avladıkları hayvanları tüketme hakkına sahiptir. Bir insanın bir nesne üzerinde sahip olma hakkının olması, kaçınılmaz olarak takas sistemini de ortaya çıkarmıştır. Böylece mantıksal bir sonuç olarak mülkiyet

hakkına varılmış olunur. Diğer yandan mülkiyet hakkını toplumun mutlu ve huzurlu yaşamı için de gerekli bir koşul olarak kabul etmek de mümkündür (Vergara, 2006: 136).

Klasik iktisatçılar emekle mülkiyet arasında bir ilişki kurarak, emeğin nesnelere değerini artırdığını kabul eder. Ancak doğadaki toprak, orman, balıkçılık, madenler gibi kimi nesnelere işlenmeden de kendiliğinden değere sahip olduğu bilinmektedir. Diğer bir ifade ile bunlar insan emeğinin ürünü değildir. Bu durumda üzerinde emek eklenen ürünlerle, her hangi bir emek katkısı olmayan ürünler arasında mülkiyet açısından nitelik farkı olduğu kabul edilmektedir. Jefferson, hiç kimsenin doğal bir hak olarak kabul edilen bir hektar toprak üzerinde bile özel mülkiyet hakkına sahip olamayacağını belirtir (Vergara, 2006: 147).

Mülkiyet hakkının kutsal ve ihlal edilemez, doğal bir insan hakkı haline gelmesi ile kavramın sınırları da genişlemiştir. Mülkiyet sadece maddi üretim mallarına ilişkin bir hak olmanın çok daha ötesinde bir anlama sahiptir. Bugün için patent ve telif haklarını da kapsamaktadır. Geniş anlamda mülkiyet hakkı kapitalist sistemde gelir sağlama, üretimi teşvik etme, tasarruf, servet ve sermaye birikimi gibi birçok işlevi yerine getirmektedir (Ertürk, 2011: 236).

Modern toplumda mülkiyet sınırlı bir hak olmasına karşın bunun toplumsal alanda uygulanmasında sorunlar olduğu söylenebilir. Liberal yaklaşım, mülkiyet hakkını, bir yandan sahip olanın yaşam hakkına bağlayarak onu güçlendirmiş, diğer yandan da diğer insanların yaşam hakkını dile getirerek aynı zamanda ona bir sınır da çizmiştir. Sınırlandırılmasının nedeni, bu hakkın kullanılmasının zaman zaman başka insanların yaşamlarını tehdit eder boyuta ulaşabildiğinin görülmesidir. Mülkiyet hakkının kullanılmasını küresel ısınmadan sulak alanların yok olmasına kadar pek çok çevre sorununun kaynağı olarak görenlerin sayısı her geçen gün daha da artmaktadır. Mülkiyet hakları konusunda Batıdaki çağdaş yaklaşımların kökeni John Locke'a dayanmaktadır. Locke'a göre, özel mülkiyet emeğin sahipsiz toprakla birleşmesi durumunda söz konusu olabilmektedir. Ancak bu özel mülkiyet anlayışının ciddi mantıksal ve felsefi sorunları bulunmaktadır. Diğer yandan mülkiyet hakkını, etik açıdan bütün çevresel değerlerin üstüne çıkaracak kadar güçlü bir şekilde savunmak, günümüz çevre sorunları karşısında geçersiz hale gelmiştir (Des Jardins, 2006: 442-445).

Faydacılar mülkiyet hakkını, bireylerin özel mülk sahibi olmalarının, olmamalarına göre toplumsal alanda faydasının daha fazla olacağı inancı ile savunurlar. Buna karşın mülkiyet haklarının çevrenin korunması konusunda daha yararlı olacağına ilişkin herhangi bir makul gerekçe bulunmamaktadır. Aksine çevre sorunlarını mülkiyet hakkına bağlayanların sayısı artarken sunulan çözüm önerilerinin mülkiyet hakkının sınırlarını daha da genişletmesi şaşırtıcıdır. Küresel ısınma tartışmaları içinde çevresel değerlerin, kirlenme hakları şeklinde özel mülkiyet anlayışı içine alınması çabası görülmektedir. Emisyon paylaşımları sırasında yapılan pazarlıklar aslında küresel çapta bir özelleştirme seçeneği sunmaktadır. Bu yapılan sözleşmelerin sonucunda herkese açık olan atmosfer üzerinde kişiler ya da şirketler belli haklar elde etmiş olacaklardır (Shiva, 2012: 28). Böylece, 1980 sonrası liberalizmin parolası haline gelen özelleştirmenin, insanların ortak bir değeri olan atmosferin paylaşılmasına kadar uzanmış olduğu söylenebilir.

Mülkiyet hakkına sahip olmakla onun nasıl kullanılacağı konuları birbirinden ayrı şeylerdir. Mülkiyet hakkına sınırlama getirmenin çevre sorunları üzerinde dolaylı bir etkisi bulunurken, hakkın kullanımına sınır getirme çevreyi doğrudan etkilemektedir. Özel mülkiyet hakkına sahip olmak, kimseye istediği gibi davranmak hakkını vermez (Des Jardins, 2006: 446-447). Artık modern toplumda mülkiyet hakkının kullanımı hem toplum için hem de doğa için çok maliyetli bir hale gelmiştir. Bilimsel veriler bize çevresel sorunlarla maddi kazançlar arasında doğrudan bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ormanların kesilmesi, hayvanların yakalanarak yenmesi, sanayi üretimi vb. bütün faaliyetlerin bir takım insanlara maddi gelir sağladığı bir gerçektir. Bu nedenle dünya ne kadar kirleniyorsa, o kadar da doğa paraya, servete dönüştürülüyor anlamına gelmektedir. Ancak bu büyük kazanç karşısında dünya gemisinde bulunun bütün insanlığın ve canlıların geleceği büyük bir tehdit altına girmiştir. Sonuç olarak insanların yaşam alanlarını ilgilendiren çevresel değerlerin kirlenmesiyle sonuçlanan bir mülkiyet ve kullanım hakkının tanınması kabul edilemez.

5.3. Bireysel Alanda Çevresel Adalet

Dünya üzerinde çevresel adaletin bireylere yansımaları açısından kadınlar ve çocuklar en dezavantajlı gruplardır. Gelişmekte olan ülkelerde mevcut yasalardaki yetersizlikler, yönetim sorunları ve denetimden kaynaklanan eksiklikler ve diğer nedenlerden dolayı kadınlar ve çocuklar ciddi ayrımcılığa uğramaktadır. Kadın modern dönem öncesi cinsiyete dayalı işbölümünün getirdiği bütün zorlukları üzerine almışken onların bu konununun modernleşme ile birlikte değiştiğini söylemek zordur. Kadın öteden beri su ve yiyecek temininden evin geçimine, çocukların bakımından eğitim ve sağlığa kadar birçok alanda önemli görevler üstlenmiştir. Doğal olarak bu kadar geniş bir alanda çalışan kadına bu alanlarda ortaya çıkan ekonomik, çevresel olumsuzluklardan doğrudan etkilenmektedir. Kadınların her hangi bir çevresel risk ortaya çıkması durumunda mobil olabilmeye yetenekleri geniş bir alanda sorumluluk üstlenmiş olmalarından dolayı erkeklere göre daha zordur. Diğer yandan sosyo-kültürel yapı da kadınların tehlike bölgelerinden hızla uzaklaşmasına olanak tanımamaktadır (Olgun, 2012: 359).

Kadın ve çocukların tehlikeli ve ağır işlerde çalıştırılması sorunu Batı ülkelerinde öteden beri yaşanan bir durumdur. Aslında Batı ülkelerinde Aydınlanma Düşüncesi sonrası ortaya çıkan sanayileşme döneminde kadınların ve çocukların uzun yıllar ayrımcılığa uğraması şaşırtıcı bir durumdur. Daha 19. yüzyılın başlarında İngiltere'de kadınlar ve çocuklar da dâhil olmak üzere bütün çalışanların 18 saate kadar çalıştırıldıkları bilinmektedir. İngiltere'de 1850 yılında yayınlanan ve İngiliz işçilerinin çalışma koşulları hakkında bilgi veren Mavi Kitap, çocukların ve gençlerin çalışma sürelerinin günde 13-14 saate kadar çıkabildiğini de belirtmektedir. Bu dönemde kadınlar ve çocuklar fiziki gelişmişliklerine ve cinsiyetlerine

bakılmadan sanayi üretiminin en ağır koşullarında, kömür madenlerinde çalıştırılmışlardır. Üstelik kadınların bu kadar ağır şartlarda çalışmalarına karşın aldıkları ücretler de erkeklerden her zaman daha az olmuştur (Talas, 1990: 44-47).

Gelişen teknoloji nedeniyle çalışma koşullarında genel olarak bir iyileşme sağlansa da dünya genelinde kadınlar ve çocuklar ortaya çıkan çevre sorunlarının bir numaralı mağdurları olmaya devam etmektedirler. Çocuklar ve gençler gelişmekte olan ülkelerde nüfusun büyük bir kısmını oluşturmalarına karşın, en çok mağdur olanlar da bunlardır. İş kaygısı, eğitimsizlik, çalışma koşullarının ağırlığı ve denetimsizlik vb. nedenlerden dolayı ortaya çıkan çevresel bozulmalardan en çok zarar gören grupların başında gelmektedir. Her yıl 10 milyon çocuk önlenebilir hastalıktan, 1,5 milyon çocuk çatışmalarda ölmektedir. Diğer yandan 4 milyon çocuk çatışmalarda yaralanmış ve 5 milyon çocuk da dünyanın çeşitli ülkelerinde mülteci durumuna düşmüştür. Dünya genelinde 12 milyon çocuk ise buldukları bölgeleri terk etmek zorunda kalmıştır (Ksentini, 1994: 46). Çocukların ve gençlerin yaşamış oldukları sorunları aşmak için yoksulluk ve bozulmuş çevre arasındaki sıkışmışlıktan kurtarılmalrı gerekmektedir.

Kadınların gelişmekte olan ülkelerde yaşadıkları sorunlar, Batı ülkeleri ile kıyaslanamayacak kadar büyük olsa da, Batı ülkelerinde de kadın konusundaki ayrımcılığın tam olarak kalktığı söylenemez. Gerçekten Batının kimi ülkelerinde bugün bile çeşitli iş kollarında, kadınlar kariyer ve yükselme açısından erkeklere oranla hala dezavantajlıdır. Bookchin'e göre, Batı ülkelerinde kadınların toplumsal alandaki bu pozisyonlarının nedeni Yunan ve Hıristiyan-Yahudi geleneğindeki kadına bakış açısından kaynaklanmaktadır (1996: 67). Batı kültüründe kadının, doğa ile özdeşleştirilmesi, zaman zaman doğa ana ile birlikte anılması, aslında bir yandan saygınlığı ifade ederken diğer yandan da kadının toplumsal alanda yüklenmiş olduğu işbölümü hakkında önemli ipuçları vermektedir. Diğer yandan erkeğin kadına göre daha ussal ve Tanrıya yakın kabul edilmesi, cinsiyet açısından toplumsal alanda önemli ayrımlara neden olmuştur. Çünkü bu yaklaşımda kadının doğa ile özdeşleştirilmesi onun sömürülmesi yolunda da uygun bir toplumsal zemin hazırlamıştır (Olgun, 2012: 359).

Bookchin'in Batı kültürünün doğa ve kadın konusundaki değerlendirmesi ile feminist düşüncenin kadın-doğa arasındaki görüşleri büyük oranda benzerlik taşımaktadır. Feministler de bugünkü yaşanan çevre sorunlarının nedenini, Batı medeniyetinin sadece insanı merkez alan yaklaşımından kaynaklanmadığını, bunun yanı sıra kadın-erkek ilişkilerinin ataerkil bir nitelik taşımasından kaynaklandıklarını savunmaktadırlar. Ataerkil anlayış doğaya ve kadına benzer özellikler atfederek her ikisini de araçsallaştırmaktadır. Üstelik Batı kültürü içinde kadının doğaya erkekten daha yakın olduğu savı da bulunmaktadır. Bu yakın olma savına dayanarak erkeğin kadın üzerinde kurmuş olduğu tahakküm de meşrulaştırılmıştır (Olgun, 2012: 364).

Bookchin dünya üzerinde ortaya çıkan çevre sorunlarının insanların kendi aralarındaki ilişkilerden kaynaklandığını belirtmektedir. İnsanın insanı sömürüsünün zamanla insanın doğayı sömürüsü şekline büründüğünü belirtmektedir. Tarih boyunca insanın insanı köleleştirilmesi çok yaygın bir uygulama olarak görülmektedir (Bookchin, 1996: 45). Çevre sorunlarının kaynağında insanın insana karşı adaletsiz uygulamalarının insanın doğaya karşı adaletsiz uygulamalarına dönüşümünün yattığı söylenebilir.

5.4. Bölgesel, Yerli Halklar ve Çevresel Adalet

Yerli halkların yaşadıkları bölgelerde çok çeşitli nedenlerden dolayı çevresel bir haksızlığı uğradığı görülmektedir. Genel olarak siyasal ve ekonomik açıdan zayıf olan bu halklar ülke yönetimleri ile sık sık sorunlar yaşamaktadırlar. Kimi yerli halklar ya da bölge insanları ekonomik olarak piyasa değeri yüksek kaynakların üzerinde bulunmaları nedeniyle bölge insanların iradelerinin dışında çeşitli baskılara maruz kalabilmektedirler. Hatta dünyadaki ya da ülkedeki konjonktüre göre çeşitli hukuksuz uygulamalardan soykırıma kadar birçok haksızlıklara uğradıklarını tarihsel belgelerden öğrenebilmekteyiz. Yerli halkların yerlerinden olmalarında etken olan temel nedenler, enerji yatırımları, madencilik, orman ürünleri kerestecilik, kentleşme, güvenlik açısından riskli faaliyetlerin bölgede kurulması, çöp depolama tesisleri vb. şeklinde sıralanabilir.

1870'li yıllardan bu yana önceki dönemlerle kıyaslamayacak ölçüde insanların buldukları bölgelerden göç ettikleri görülmektedir. Taşıma maliyetlerindeki düşüş ve piyasalara daha iyi uyum sağlama isteği önemli göç nedenleridir. Ancak Batılıların yaptıkları göç hareketi genel olarak insanların serbest iradeleri sonucu gerçekleşirken, yerli halkların göç nedenleri daha çok dışarıdan gelen bir zorlamanın sonucudur. Çoğu zaman da göç olayı siyasal bir proje olarak ortaya çıkmıştır. Bunun belki de en tipik örneği İkinci Dünya Savaşı sonrası Stalin tarafından uygulanan toplu sürgün politikaları olmuştur. Diğer yandan Hollanda'nın Endonezya'da kolonileştirme politikalarında olduğu gibi, Batı ülkelerinin sömürgeci politikaları sonucu yerli halkların buldukları bölgelerden sürüldükleri görülmüştür (McNeill, 2005: 294). Batılı ülkelerin, yerli halkların buldukları bölgelerde aşırı sömürüsü nedeniyle bu insanların ülkenin en yoksul kesimlerini oluşturdukları bilinmektedir (Bookchin, 1996: 43).

Ekonominin küreselleşmesi ile birlikte bu sistemin dışında kalmış olan yerel topluluklar ve köylüler en çok zarar gören grupları oluşturmaktadır. Dünya genelinde 220 milyondan fazla yerli halklara mensup insan, buldukları ülkelerde sanayileşme ve kentleşme gibi gerekçelerle göçe zorlanmaktadır. Çeşitli şekillerde ekonomik ve siyasal baskı altında tutulmaktadır (Sachs, 2003: 39). Oysa bu grupların yaşam biçimlerinin bir özelliği olarak başkalarına ekolojik ve ekonomik yönden herhangi bir zararları bulunmamaktadır. Ancak dünya genelinde yaşanan çevre sorunları ve ekonominin küreselleşmesi ile birlikte en çok tehdit altında kalan topluluklar bunlar olmuştur. 2001'den sonra ortaya çıkan iklimle bağlantılı olarak ortaya çıkan afetlerin yol açtığı ölümlerin % 96'sı gelişmekte olan ülkelerde gerçekleşmektedir. Üstelik bu sorunlar nedeniyle yaklaşık 170 milyon insan mağdur duruma düşmüştür (Shiva, 2012: 10).

KILIÇ-TOK

Yerli halklar, çevresel varlıkların zarar görmesi ve buradaki ekosistemin tahrip olması nedeniyle göç etmek zorunda kalabilmektedir. Çevresel nedenlerden kaynaklanan mülteci akışları, deprem gibi doğal olaylar nedeniyle olabildiği gibi, insan faaliyetlerinden kaynaklanan endüstriyel kazalar nedeniyle de olabilmektedir. Küreselleşme ile birlikte artan toprak talebi ve buna bağlı olarak tarım topraklarının işgal edilmesi, birçok bölgede yaşayan insanları yerlerinden etmektedir. Gelişmekte olan birçok ülkede toprakların özelleştirilmesinin, tarım topraklarını tehdit etmesi yerli halkların gıda güvenliğini tehlikeye düşürmektedir. Bu gelişmeler kimi zaman bölge ölçeğini de aşarak ülkeler arasında ciddi sorunlara neden olabilmektedir. Diğer yandan artan doğal yıkıcı unsurlar da bölgedeki sorunun daha derinleşmesine yol açabilmektedir. Kuraklık, tropikal fırtınalar, depremler sonucu ortaya çıkan çevresel tahribatlar çevre mültecilerinin sayısını artırmaktadır. İnsan kaynaklı çevre mültecileri ise, baraj yapımı, kimyasal patlamalar, atıkların yanlış depolanmaları, nükleer kazalar, silahlı çatışmalar vb. olaylar şeklinde sıralanabilir (Ksentini, 1994: 51). Batı Afrika kıyılarındaki yoksul ülkelerde yaşayan insanlar başta olmak üzere yaşamları denize bağlı olan önemli bir nüfus, bir yandan denizlerde artan kirlenme ve küresel ısınmanın etkisi, diğer yandan kaçak avcılık nedeniyle beslenmeleri ve geçimleri için temel olan balıkçılığı kayıp etme riski ile karşı karşıya bulunmaktadır. Ortaya çıkan bütün bu ekolojik çöküşler Batı kültürünün doğaya bakış hakkında bizlere önemli ipuçları vermektedir (Önder, 2003: 17).

Soğuk savaş döneminde olduğu gibi, ülkeler arasında yaşanan askeri ya da ekonomik rekabetler belli bölgelerin kirlenmesine yol açabilmektedir. Örneğin eski Sovyetler Birliği döneminde Batı Sibirya'nın Ob bölgesinde bulunan Majak nükleer silah tesisleri kurulmuştur. Ancak tesiste 1948-1956 yılları arasında yaşanan teknik sorunlar ve meydana gelen kazalar nedeniyle, bölge tehlikeli oranda radyoaktif kirlenmeye maruz kalmıştır. Bugün bölge dünyanın en çok radyoaktif kirlilik bulaşmış bölgelerinden biridir (McNeill, 2005: 363).

Dünya üzerinde yaşanan sorunların en önemli kaynağı enerjidir. Bu petrol ve kömür başta olmak üzere diğer fosil yakıtların elde edilmesi ve işlenmesi ile ilgili bir sorundur. Dünya politikalarının en belirleyici gücü de enerji kaynaklarıdır. Ancak bu kaynaklara ulaşmak isteyen güçlü ülkeler ve ülkelerin zengin kesimleri, yoksullara büyük ölçüde zarar vermektedir. Petrol ve kömürün kullanılması sonucu ortaya çıkan aşırı kirlenme sonucunda insanlar, kirlenmemiş bir çevre hakkından mahrum bırakılmaktadır. Atmosferin kirlenmesinden hiçbir şekilde sorumlu olmayan yoksul insanlar ve aynı zamanda ülkeler bunun bedelini en ağır ödeyenler olmaktadır (Shiva, 2012: 25-26). Örneğin Nijerya hükümeti Ogoni bölgesinde bulunan zengin petrol yataklarını başta Shell olmak üzere, Batılı firmalarla birlikte çıkarabilmek için sürekli olarak baskı yapmaktadır. Ancak Shell firmasının bölgede petrol çıkarırken doğaya vermiş olduğu zarar ve yol açtığı kirlilik yerlilerin tepkisine neden olmuştur. Ogoni bölgesinde yaşayanlar, 2001 yılında yaşadıkları sorunlar ve uğradıkları baskılar nedeniyle Nijerya Hükümetini Afrika İnsan Hakları Komisyonu'na şikâyet etmişlerdir. Komisyon, hükümetin Afrika İnsan Hakları Şartı'nın başta yaşama hakkı ve çevre hakkı olmak üzere bir dizi hakkını ihlal ettiğine karar vermiştir (Sofracı, 2007: 34; Beyerlin, 2005: 527).

Yerli halklar, sadece gelişmekte olan ülkelerde baskıya uğramamaktadır. Gelişmiş ülkelerde de yerlilerin yaşadıkları bölgeler petrol, maden, ormancılık vb. sektörler nedeniyle zarar görmektedir. Kanada'da yaşayan Lubicon Gölü civarındaki yerliler modernleşmenin yerli bölgelere uzanması nedeniyle benzeri sorunlar yaşamaktadırlar. BM İnsan Hakları Komisyonu, yerlilerin arazilerini gaz ve petrol şirketlerinin çıkarları için kamulaştıran Kanada hükümetinin uygulamalarını haksız bulmuştur (Ksentini, 1994: 32).

Gerek bireysel alanda, gerekse bölgesel çapta yoksul insanları tehdit eden önemli bir gelişme de dünya genelinde yükselen enerji ihtiyacının karşılanması amacıyla, bugüne kadar insanları besleyen tarım alanlarının zenginlerin otomobillerine yakıt üreten alanlar haline getirilmesidir. Biyoyakıt bir yandan ülkedeki otomobil sayısının artmasına neden olurken, diğer yandan da gıda fiyatlarının yükselmesine neden olmaktadır. Ancak bu durumdan en çok etkilenen ülkelerdeki alt gelir grupları olmaktadır. Biyoyakıtlar yoksulların yakıtları değil, aksine onlar için gıda olması gereken ürünlerin zenginlerin enerji ihtiyacının ısı ve elektriğe dönüşmüş halidir. Güneydoğu Asya ormanlarının % 8'i, biyoyakıt olarak kullanılan hurma yağı üretmek için kesilmiştir. Biyoyakıt olarak kullanılan bir ton hurma yağının kullanılmasıyla birlikte atmosfere 30 ton karbondioksit salınmaktadır. Üstelik bu rakam, petrolün atmosferde yol açtığı karbondioksit miktarının da çok üzerindedir (Shiva, 2012: 103-104).

Yerli halklar ile toprak ve doğal yaşam arasında her zaman sıkı bir ilişki gözlenmektedir. Birçok uluslararası toplantıda yerli liderler geleneksel yaşam alanlarının korunması taleplerini dile getirmişlerdir. Çünkü topraklarından sürülme ya da topraklarını kirlenme nedeniyle kullanamamaları ciddi ölümlere ve sağlık sorunlarına yol açmaktadır. Diğer yandan toprakla bağları koparılan yerlilerin yaşamla bağlarının koparılması gibi yıkıcı etkileri ortaya çıkmakta ve yerli toplumların kültürel kimlikleri yok olmaktadır (Ksentini, 1994: 27- 28).

Küresel ısınma ile birlikte ortaya çıkan politikalar sonucu, hem kentsel hem de kırsal alanda yoksul kitlelerin önemli mağduriyetler yaşadıkları gözlenmiştir. Aşırı sel, tayfun ve kuraklık gibi çevresel felaketler kısılacında kalan çiftçiler, ciddi bir maliyet artışı ile karşı karşıya kalmışlardır. Küresel sistemin çarkları yoksulların sorunlarını çözmek bir yana, tarım toprakları sanayileşmiş ülkelerin otomobillerinin yakıt ihtiyacını karşılamaya tahsis edilmeye başlanmıştır (Shiva, 2012: 12). Bu tahsis olayı bütün dünya genelindeki yoksulları etkileyecek bir uygulamadır. Diğer yandan küreselleşme ile birlikte küçük üretimlerin rekabet edememesi sonucu, köylülerin icra edebilecekleri her hangi bir meslekleri olmadan kentlere göç etmesine neden olmaktadır. Böylece birçok köylü üretici konumdan tüketici konuma dönüşmektedir.

İnsan hakları ve kalkınma arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Özellikle yerli halklara zorla dayatılan kimi kalkınma politikaları onların yaşam hakları ile kalkınma haklarını büyük ölçüde zarara uğratmaktadır. Uygulanan kalkınma

politikalarının kurbanları olmalarına rağmen, ülke genelinde yaratılan refahtan da pay alamamaktadırlar. Yerli halkların topraklarının ellerinden alınması, doğal zenginliklerine el koyma, su kaynaklarının kirlenmesi, ormanların kesilmesi, yaban hayatının zarar görmesi, doğal çevrenin bozulması, yerli halkların sürülmesi gibi olaylar dünya genelinde görülen temel yerli halkları sorunları olarak karşımıza çıkmaktadır. BM İnsan Hakları Komitesine getirilen yerli halkların haklarının ihlal edilmesinde en çok öne çıkan toprak üzerindeki haklarının ihlali ve çevrenin tahrip edilmesi şeklindedir (Ksentini, 1994: 29-31).

5.5. Ülkeler Arası Çevresel Adalet: Kuzey-Güney Çelişkisi

Dünya ülkelerinde Doğu-Batı ayrımı daha çok kültürel farklılıkları ortaya koyarken, Kuzey-Güney ayrımı daha çok zengin, yoksul ekseninde tanımlanmaktadır. Güney ülkeleri aynı zamanda siyasal bağımsızlıklarını yeni kazanmış, ekonomisi tarıma dayalı ülkeleri anlatmak için kullanılmaktadır. Güney ülkelerinin bir başka özelliği de Üçüncü Dünya Ülkeleri olarak da adlandırılmalarıdır (Akın, 2004: 89). Kuzey ülkelerindeki sınırlı yoksulluğa karşı, Güney ülkelerinde yoksulluk kitlesel bir özellik gösterir. Aslında küresel ekonomi ile birlikte beklentilerin aksine, yoksulluk sadece gelişmekte olan ülkeler özgü bir durum olmaktan çıkarak küresel bir nitelik kazanmış olsa da, yine de Kuzey ülkeleri ile Güney ülkeleri arasındaki yoksulluk birbirleri ile kıyaslanamayacak seviyededir (Akın, 2004: 93). 2008 ve sonrasındaki son ekonomik krizler başta Yunanistan ve İspanya olmak üzere Avrupa ülkelerinde de yoksulların sayısını artırmıştır. Ancak Avrupa ülkelerinin yaşadıkları ekonomik krizlere rağmen, yine de gelişmekte olan ülkelere göre daha iyi bir durumda oldukları söylenebilir. Çünkü gelişmekte olan ülkelere göre her zaman kırılgan olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin bu kırılgan yapılarının arkasında Batı ülkelerinin tarihsel süreç içerisinde izledikleri politikaların önemli etkisi olmuştur.

20. yüzyılda başta Rusya, Japonya, ABD ve Avrupa'nın güçlü devletleri dünya genelinde yayılmacı bir politika izlemişlerdir. Bu emperyalist politikalar nedeniyle yerli halklar ekonomik ve politik açıdan ciddi sıkıntılar yaşamıştır. Batı Afrika ve Cezayir'deki birçok insan buldukları bölgelerden ya zorla başka bölgelere sürülmüş ya da emperyalist ülkeler için zorla çalıştırılmıştır. Emperyalist ülkelerin bu yayılmacı politikalarına çevre konusunda bilgisizlik ve duyarsızlıklar da eklenince, başta pamuk yetiştirilen bölgeler olmak üzere, önemli çevre sorunları yaşanmaya başlanmıştır (McNeill, 2005: 367). Gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelerin kaynaklarına el koyması ve her hangi bir ekolojik denge gözetmeden kullanması olayına sıkça rastlanmaktadır. Örneğin Hint Okyanusu'ndaki Mauritius adasını işgal eden Batılı ülkelerin buradaki uygulamaları, başta erozyon olmak üzere çeşitli çevre sorunlarına neden olmuştur. Bu politika sonucunda hem ekonomi hem de adanın iklimi etkilenmiştir (Kösters, 2004: 32).

Batılı ülkelerin işgal ettikleri ülkelerde çevreyi gözetmeyen politikalarının sonucu çevresel sorunlar arttığı gibi, gelişmekte olan ülkelerin sosyal ve ekonomik krizlere kolayca girmelerine neden olmuştur. Ekolojik tahribat nedeniyle, Afrika'da özellikle Sahra Çölü bölgesindeki ülkelerde, çölleşmenin yayılmasına paralel olarak milyonlarca insan evlerini terk etmek zorunda kalmış ve başka bölgelere göç etmişlerdir. 2006 yılındaki BM Çölleşme Konferansı'na göre, 2020 yılına kadar Afrika ülkelerinden 60 milyon insanın göç edebileceği öngörülmüştür (Brown, 2008: 133). Yine Batılı ülkeler, Güney Afrika gibi kimi ülkelere yerleşerek buradaki yerlileri başka bölgelere sürmüşlerdir. Toplumsal ve ekonomik sorunların derinleşmesine neden olan Homeland sistemini uygulamaya koymuşlardır. Bu yöntemin sonucu olarak Güney Afrika'da ülke nüfusunun % 14'nü oluşturan Batılılara toprakların % 72'si tahsis edilmiştir. Böylece ülkede çevresel bozulmaların kurumsallaşması ve ayrımcılık politikalarının derinleşmesi kaçınılmaz hale gelmiştir (OGR, 1987: 353).

Gelişmekte olan ülkelerin yaşadıkları önemli sorunlardan biri de artan ekonomik ve siyasi sorunlar nedeniyle sık sık hükümet krizlerine ve askeri darbelere maruz kalmalarıdır. Foreign Policy'nin araştırmalarına göre ekonomik ve siyasi nedenlerden dolayı çöküş yaşayan ülkelerin başında Irak, Somali, Çad, Sudan, Nijerya, Pakistan gibi yoksul ülkeler gelmektedir. Çökmekte olan ülkelerin tipik özelliklerinden biri, siyasal ve askeri açıdan zayıf olmalarıdır. Bu ülkelerde altyapı yetersiz olup doğal kaynakların gerektiği gibi korunmadığı bilinmektedir. Bu ülkelerin doğal kaynakları büyük tahribata uğramaktadır. Ülkelerin çökmesinde adaletsiz kalkınma, hükümetin meşruiyetini kaybetmesi ve nüfus baskısı ön plana çıkmaktadır. Adaletsiz kalkınma ülkede bir takım insanları zenginleşirken çoğunun fakirleşmesini daha da artırmaktadır. Siyasal yozlaşma ile birlikte ortaya çıkan bu adaletsizlik toplumsal başkaldırıya ve isyana yol açarak çöküşü hızlandırmaktadır (Brown, 2008: 136).

Gelişmekte olan ülkelerin bağımsızlıklarını kazandıktan sonra ülke yönetimi konusunda izledikleri politikalar ve yöntemler de çevresel adalete zarar verecek niteliktedir. Bu ülkelerin prestijli projelere girişmeleri ve plansız harcamaları kısa sürede ülkenin borç batağına girmesine neden olmaktadır. Ortak Geleceğimiz Raporu, Latin Amerika ülkelerinin borç krizine girmesi sonucu gelişmiş ülkelerin finans çevreleri ile ciddi sorunlar yaşadıklarını belirtmektedir. Gelişmekte olan ülkeler borçlarını ödeyebilmek için doğal kaynaklarını daha çok kullanmak zorunda kalmışlardır. Bunun sonucunda gelişmekte olan ülkeler doğal kaynaklarını ekonomik kalkınma amacıyla değil, daha çok borçlarını kapatmak için kullanmaya başlamışlardır (OGR, 1987: 107).

Gelişmekte olan ülkelerin izledikleri politikalarından çevre sorunları konusunda fazla kaygılı olmadıkları anlaşılmaktadır. Önceki dönemlerden kalma çevre sorunları konusunda her hangi bir çaba sarf ettikleri de söylenemez (McNeill, 2005: 368). Gelişmekte olan ülkelerin yönetimlerinin ekonomik kalkınmaya engel olacağı düşüncesinin yaygın olması nedeniyle çevresel varlıkların korunmasına pek sıcak baktıkları da söylenemez. Gelişmekte olan ülkelere ekonomik zorluklar baş gösterince çevre koruma düşüncesi hemen ikinci plana atılabilmektedir (Alier, 2013; OGR, 1987: 102). Üçüncü dünya ülkelerinde sanayileşme ve kentleşmenin hızlanması beraberinde çevre sorunlarını da getirmektedir. Ancak bu durumdan

KILIÇ-TOK

en çok yoksul kitleler etkilenmektedir. Çünkü birçok yoksul mahalle, ülkenin zenginleri tarafından istenmediği için kirli sanayilerin hemen yanı başına kurulmuştur. Diğer yandan bu ülkelerde kentlerin en değerli tarım toprakları üzerine kurulması ve tarım alanlarına doğru genişlemesi de sık rastlanan bir durumdur (OGR, 1987: 293).

Gelişmiş ülkelerin kendi ülkelerinde kurmaktan kaçındıkları kirletici sanayileri geliştirmekte olan ülkelere kurmaları sık rastlanan bir durumdur. Bunun yanında, bu ülkelere zehirli atıklar da hibe ya da yardım adı altında zaman zaman gönderilmiştir. Çünkü Batılı ülkeler geliştirmekte olan ülkeleri zehirli atıklarını depolayabilecekleri bir alan olarak görmüşlerdir. Zehirli ve tehlikeli atıkların üretilmesinden taşınmasına, depo edilmesine ve zararsız hale getirilmesine kadar birçok alanda ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Her şeyden önce zehirli atıkların bulunduğu ülkeden ya da bölgeden uzaklaştırılmasında ciddi insan hakları ihlalleri yaşanabilmektedir. 1986 yılında kadar gelişmiş ülkeler arasında görülen atık transferi bu tarihten sonra geliştirmekte olan ülkelere doğru kaymıştır. Greenpeace'in verilerine göre, 1986-1988 tarihleri arasında geliştirmekte olan ülkelere ve başta Romanya ve Macaristan olmak üzere o zamanki Doğu Bloku ülkelerine 6 milyondan fazla tehlikeli atığın gönderildiği saptanmıştır. Ayrıca bu tarihlerde Avrupa ülkelerinde yaklaşık olarak yıllık 100-300 milyon ton tehlikeli atığın yaklaşık 50 milyonunun Afrika ülkelerine gönderildiği bilinmektedir. Afrika Birliği Bakanlar Örgütü, 1988 yılında gönderilen atıkların Afrika'ya karşı işlenmiş bir suç olduğunu ilan etmiştir (Ksentini, 1994: 43).

Ekonomik büyümeye odaklanmış geliştirmekte olan ülkelere, yüksek teknolojinin risklerini bertaraf edecek ne teknolojik kapasite ne de bu yönde çaba gözlenmektedir. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak geliştirmekte olan ülkelere kirletici sanayiler hızlı büyüyen sanayiler olarak öne çıkmaktadır. Bu sanayilerin arkasında yatırımcı olarak gelişmiş ülkelerin firmalarının olduğu söylenebilir (Ksentini, 1994: 22). Bunun tipik örneği, Hindistan'da yaşanan Bhopal olayıdır. 3 Aralık 1984 yılında Hindistan'ın Bhopal'da güvenlik açısından son derece yetersiz olduğu bilinen bir ABD sermayeli kimya fabrikasında ortaya çıkan patlama sonucu 3 binden fazla insan ölmüş ve 200 bin civarında insan da zarar görmüştür (Kösters, 2004: 15). Geliştirmekte olan ülkelere teknolojik yetersizlik ve kapasite sorunu küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi konularda da kendisini göstermektedir. Bu ülkelerin olanaksızlıklardan dolayı küresel ısınma olayından en çok zarar görecekl grubunda yer aldıkları kabul edilmektedir. İklim değişikliğine bağlı olarak dünya üzerinde birçok alanda sel, kuraklık, çölleşme gibi olayların artacağı ve buna bağlı olarak göçlerin hızlanacağı beklenmektedir (Kadioğlu, 2001:334).

Geliştirmekte olan ülkelere gelişmiş ülkeler arasında eşit olmayan ticari ilişkiler nedeniyle geliştirmekte olan ülkelerin borçlarının genel olarak arttığı gözlenmektedir. Aslında bir yandan ekolojik sorunların sorumlusu olarak, geliştirmekte olan ülkelerin içinde buldukları sosyal ve ekonomik sorunların sorumlusu olarak Batılı ülkelerin bu borçlarının etik açıdan tartışmaya açık olduğu söylenebilir. Çünkü tarihsel süreç içerisinde yapılan maddi unsurların kaçakçılığında insan kaçakçılığına, zencilerin zorla köleleştirilmesine ve kıta dışına çıkarılmasına kadar uzanan yağmalardan dolayı borçlu olan Batılı ülkelerdir. Bu nedenle, bu ülkelerin borçları da çevresel ve toplumsal adalet açısından gözden geçirilmesi gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır (Alier, 2013).

BM Genel Kurulu tarafından 1990'da kabul edilen Uluslararası Ekonomik İşbirliği Belgesi Bildirgesi de bu gelişmelerde gelişmiş olan ülkelerin sorumluluklarının olduğunu açıkça belirtmektedir (Ksentini, 1994: 23): “*Çevreye karşı şunda var olan tehdit tüm insanları ilgilendiren bir meseledir. Tüm ülkeler, kapasitelerine ve sorumluluklarına göre ve kalkınmakta olan ülkelerin özel ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurarak, çevrenin korunması ve iyileştirilmesi için etkili faaliyetlerde bulunmalıdırlar. Kirliliğin ana kaynağı olarak, gelişmiş ülkeler gerekli tedbirlerin acilen alınmasında baş sorumluluğa sahiplerdir. Geliştirmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesi ve kalkınması, çevrenin bozulması ve korunması meselelerinin halli için zorunludur. Yeni ve ilave parasal kaynaklar, geliştirmekte olan ülkelere aktarılmalıdır.*”

Gelişmiş ülkeler, fosil yakıtlarla iklim değişikliği arasında bir bağlantı olduğunu uzun yıllar reddettiler. Bugün bile nadir de olsa iklim değişikliğini doğal bir süreç olarak gören nadir de olsa bazı yazarlara rastlanmaktadır. Ancak bunu kabul ettiklerinde bile gelişmiş ülkelerin sorunu çözmek yönünde sundukları önerilerin çevre sorunlarını çözmede yetersiz kalması bir yana, ekolojik kriz noktasına gelmiş bir durumda bile menfaat peşinde koştuğu görülmüştür. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak, çevre sorunu, atmosfere kimin ne kadar emisyon salacağına ilişkin parasal bir tartışmaya dönüşmüştür. Günümüzde iklim adaleti, ekolojik adalet ve enerji adaleti gibi konular toplumların gündeminde yeterince yer bulamamaktadır. Konuya ilişkin üretilen çözümler genel olarak tek taraflı, endüstrileşmiş ve kentleşmiş toplumların çıkarları doğrultusunda indirgemeci yaklaşımlardır. Diğer yandan, liberal bir adalet anlayışı ya da bütün dünya yurttaşlarının refahını artırmaya dönük bir adalet anlayışı, dünya gezegeninin bize sunabileceklerinin çok üstünde bir hedefe sahip olduğu gibi, çevresel adalet konusunda yeterince duyarlı da değildir. İklim değişikliği, küresel ısınma gibi sorunlar da bunun olamayacağını somut örneğidir. Bu durumda küresel adalet ve dünyanın ekolojik kaynaklarının hakça kullanımı için zenginlerin kaynak kullanımını azaltmadan başka çare gözükmemektedir (Shiva, 2012: 60-62).

SONUÇ

Dünya bütün insanların kaynaklarını birlikte kullandıkları büyük devasa bir ekosistemdir. Bu sistem içerisinde kullanılan her kaynak, bütüncül yapı nedeniyle birbirini etkilemektedir. Bu nedenle kullanılan her kaynak sonucu ortaya çıkan kirlilik bölge sınırı tanımadan çok uzak alanları etkilemektedir. Ancak dünyanın bir birine bağlı bir sistem olduğu uzun süre görmezden gelinmiştir. Dünyanın sınırlı kaynakları dünyanın belli ülkeleri tarafından yoğun olarak kullanılırken, diğer ülkelerin bundan yararlanmadığı ve kaynak kullanımı konusunda adaletsiz bir yapı ortaya çıkmıştır. Dünyanın

kaynaklarının adaletsiz bir şekilde kullanımı ve bu kullanımın yol açtığı maliyetlere katlanma sorunu hem bireysel alanda hem ülkeler arasında görülmektedir.

Dünya genelinde yoğun teknoloji kullanımı ülkeler arasında kaynak kullanımı yönünden adaletsizliği artırmıştır. Teknolojik üstünlüğe sahip olan ülkeler, dünyanın kaynaklarından daha çok yararlanmaktadır. Teknoloji sadece diğer insanlara, mallara ulaşmada eşitsizliklere yol açmamakta, aynı zamanda da doğada sahip olduğu yıkım gücü nedeniyle bitkiler ve canlılara da büyük zararlar verebilmektedir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde etnik, dini, bölgesel vb. nedenlerden dolayı bireyler arasında ayrımcılık devam etmektedir. Bu bazı insanların daha tehlikeli ve riskleri yerlerde çalıştırılmasına, insan sağlığı için gerekli önlemlerin alınmamasına neden olmaktadır. Günümüz toplumlarında bu tür sorunlar aslında insan hakları açısından da çözülmesi gereken temel bir sorundur. Gelişmekte olan birçok ülkede kadınlar ve çocuklar başta olmak üzere diğer dezavantajlı gruplar, son derece sağlıksız bir ortamda yaşamaya mahkum edilmişlerdir. Son yıllarda bu sorunlara bir de çeşitli siyasal ya da dini amaçlı terör gruplarının saldırıları eklenerek tablo daha da ağırlaşmıştır.

Bir çok ülkede çevreyi dikkate almadan sürdürülen faaliyetlerin sonucu olarak yerli halklar sosyal ve ekonomik yönden önemli sıkıntılar yaşamaktadır. Özellikle yerli bölgelerine kurulan baraj, termik santral, maden ocağı ya da petrol kuyusu bu bölgede yaşayan insanların başka yerlere göç etmesine ve çevresel adaletsizliğin bireysel ve toplumsal boyutlarda ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu göç çoğu zaman da zorlama yolu ile gerçekleşmektedir. Bu şekilde bir kalkınma anlayışı, kaçınılmaz olarak mağduriyetlere yol açmakta ve bu kalkınma anlayışı bölge insanların mutsuzluğu üzerine kurulmaktadır. Diğer yandan yerli halkları buldukları kırsal bölgelerden göçe zorlamak, onları üretim sisteminden çıkartarak birer tüketici haline dönüştürmek demektir. Böylece, ekosistemle uyumlu topluluklar, kendi kendine yeterli sistemlerinden kopararak bir yandan tüketici, diğer yandan da ekosistem için potansiyel bir risk haline dönüştürülmektedir.

Doğal kaynakların kullanılması ve bunun getirdiği maliyetlerin paylaşılması açısından ülkeler, bölgeler ve bireyler arasında ciddi sorunlar bulunmaktadır. Öncelikle dünya çapında soruna yol açan çevresel kirliliğin nedeni olarak bütün insanlığın gösterilmesi kalkınmış ülkelerin sorumluluğunu gizleyen bir yaklaşımdır. Çünkü bu düşünceler, günlük iki doların altında gelire sahip milyarlarca kişi ile dünyanın en zenginlerini aynı kategori içerisinde, aynı sorumluluk düzeyinde kabul etmektedir. Bu tür savlarla çevre sorunlarına yola açanların belirlenmesi ve neden oldukları maliyetlerin ödettirilmesi olanaksız hale gelmektedir. En basit düzeyde kirliten öder ilkesinin bile işlenmesi önlenmiş olmaktadır. Gerçekte küresel nitelikte çevre sorunlarına yol açan ülke sayısı sınırlı olduğu halde, bütün insanlığı sorumlu tutmak toplumsal ve çevresel adalete uygun bir yaklaşım değildir. Bu nedenle dünya genelinde evrensel bir çevresel adalet anlayışının ilkelerini belirlemek ve bunu hayata geçirmek için çaba sarf etmek gerekir. Bunun için şunlar önerilebilir:

- Öncelikle ülkeler arasındaki çatışmaların barışçı bir şekilde çözümünü sağlamak.
- Bütün çevresel değerlerin insanlığın ortak bir değeri olarak kabul etmek.
- Bu değerleri doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyebilecek bütün girişimleri kontrol altına almak.
- Bütün insanlara çevresel değerlere eşit ulaşma şansını vermek.
- Yaşam için önemli olan çevresel varlıkların hak olarak tanınması (Su hakkı, çevre hakkı, temiz hava hakkı gibi).
- Özel mülkiyete konu olan çevresel değerlerin kullanımına sınırlamalar getirmek.
- Üretim amacıyla çevresel değerlerin gözden çıkarılmasına izin vermemek.
- İnsanlar arasında her tür etnik, dil, din, cinsiyet vb. ayrımını kaldıracak düzenlemelere gitmek.
- BM bünyesinde dünya genelinde çevre sorunlarını izleyecek daha etkili organlar kurmak.
- Hem ülkeler arasında hem de ülke içinde gelir dağılımını daha dengeli hale getirecek politikalara ağırlık vermek
- Çevre bilincini artırma yönünde girişimlerde bulunmak.

Yukarıda da görüldüğü gibi çevresel adalet anlayışı sadece çevrenin korunmasını değil, aksine toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal alanda köklü bir değişimi gerekli kılmaktadır. Bu değişimin insan onuruna yakışır bir yaşam sürmesi için gerekli olduğu açıktır. Eğer bütün ekolojik öneme sahip mallar, hizmetler, özgürlükler ve görevler toplumlar arasında adil bir şekilde paylaşırsa, ancak o zaman toplumsal alanda çevresel adaletin varlığından ve kalıcılığından söz edilebilir. Ancak bütün bunlar, yerel düzeyde sağlanabilirse, küresel çapta bir çevresel bir adaletin de gerçekleşme şansı olabilir. Eğer yerel düzeyde çevresel adalet sağlanamazsa, insanlığın geleceğini karanlık günlerin beklediğini söylemek abartı olmasa gerekir.

KAYNAKÇA

- AĞAOĞULLARI, M. A. (1989). Eski Yunan'da Siyaset Felsefesi, Verso Yayınları, Ankara
- AKIN, F. (2004). "Küreselleşme, Kuzey-Güney ve Yoksulluk", G.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi, 6/2, 81-94
- AKTAŞ, S. (2001). Hayek'in Hukuk ve Adalet Teorisi, Liberte Yayınları, Ankara.
- ALIER, J. M. (2013). "Umudum Çevresel Adalette", Yeşil Ufuklar, <http://www.yesilufuklar.info/soylesi/866>, 04.03.2013
- ALKAN, T. (1993). Siyasal Ahlak ve Siyasal Ahlaksızlık, Bilgi Yayınevi, Ankara

KILIÇ-TOK

- BEYERLIN, U. (2005). "Umweltschutz und Menschenrechte", *ZAORV* 65, Max-Planck-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, http://www.zaoerv.de/65_2005/vol65.cfm: 525-542.
- BOOKCHIN, M. (1996). *Ekolojik Bir Topluma Doğru*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- BROWN, L. (2008). *Plan B 3.0*, Tema Yayınları, (Çev.: Ayşe Başçı), Sefa Matbaacılık İstanbul.
- CANTZEN, R. (2000). *Daha Az Devlet Daha Çok Toplum*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- DES JARDİNS, J. R. (2006). *Çevre Etiği*, İmge Yayınları, Ankara.
- ERTÜRK, H. (2011). *Çevre Politikası*, Ekin Yayınları, Bursa.
- GÖKBERG, M. (1990). *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- HİLAV, S. (1981). *100 Soruda Felsefe El Kitabı*, Gerçek Yayınları, İstanbul.
- KADIOĞLU, M. (2001). *Küresel İklim Değişimi ve Türkiye*, Güncel Yayıncılık, İstanbul.
- KARAGÖZ, B. (2011). *Toplumsal Adalet ve Totalitarizm*, Divan Yayınları, İstanbul.
- KELEŞ, R. (2012). *100 Soruda Çevre*, Yakın Kitabevi, İzmir.
- KOSTERS, W. (2004). *Umweltpolitik*, Olzog, München.
- KSENTINI, F. Z. (1994). *İnsan Hakları ve Çevre*, Sivil Toplum Geliştirme Merkezi, Ref. No: TR0401.04/001.
- LEIST, A. (2007). "Ökologische Gerechtigkeit als bessere Nachhaltigkeit", *APuZ*, *Ökologische Gerechtigkeit*, bpb: 3-9.
- MCNEILL, J. R. (2005). *Blue Planet*, (Aus dem Englischen von Frank Elstner), Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn.
- OLGUN, H. (2012). "Ekofeminizm: Kadın-Doğa İlişkisi ve Ataerkil Tahakküm", *Yeşil ve Siyaset*, (Edit.: Orçun İmga ve Hakan Olgun), Lotus Yayınevi, Ankara: 357-385.
- OGR (1987). *Ortak Geleceğimiz Raporu*, Türkiye Çevre Vakfı Yayınları, Ekim 1991.
- ÖNDER, T. (2003). *Ekoloji, Toplum ve Siyaset*, Odak Yayınevi, Ankara.
- PEFFER, R. G. (2001). *Marksizm, Ahlak ve Toplumsal Adalet*, (Çev.: Yavuz Alogan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- ROUSSEAU, J.-J. (1990). *Toplum Sözleşmesi*, (Çev.: Vedat Günyol), Adam Yayınları İstanbul.
- SACHS, W. (2003). *Ökologie und Menschenrechte*, Wuppertal Institut für Klima, Umwelt, Energie, Döppersberg.
- SHIVA, V. (2012). *Petrol Değil Toprak*, Sinek Sekiz Yayınevi, İstanbul.
- SOFRACI, İ. E. (2007). "Çevre Koruma Önlemlerine Bir Bakış ve İki Örnek: Ogoni ve Çernobil", *Mali Ufuklar Dergisi*, S: 39, Temmuz-Eylül, s.31-39.
- ŞAHİN, Ş. C. (2012). "Nesiller Arası Adalette Faydacı Yaklaşım", *AÜHFD*, s.749-771.
- ŞAHİN, Ü. (2012). "Ekolojik Düşünce Akımları", *Yeşil ve Siyaset*, (Edit.: Orçun İmga ve Hakan Olgun), Lotus Yayınevi, Ankara, s.11-60.
- ŞENEL, Alaeddin (1986). *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Teori Yayınları-Verso.
- TALAS, C.(1990). *Toplumsal Politika*, İmge Yayınları, Ankara.
- ÜNDER, H. (1996). *Çevre Felsefesi*, Doruk Yayınları, Ankara.
- VERGARA, F. (2006). *Liberalizmin Felsefi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- YAYLA, A. (1992). *Liberalizm*, Turhan Kitabevi, Ankara.